

CIMITIRUL „SCITIC” DE LA CIUMBRUD

(Partea a III-a)*

Inventarul funerar

Pieseile inventarelor funerare pot fi împărțite în trei grupe: obiecte de lut ars, de metal (fier, bronz) și de os. Afară de acestea, trebuie să amintim oasele din grămezile de carne depuse ritual în morminte, precum și cochiliile de scoici, cele de melci și bucățelele de realgar.

Ceramica constituie elementul cel mai răspândit al inventarului funerar din cimitirul de la Ciumbrud. Dat fiind faptul că problema ceramicii perioadei scitice nu este încă pe deplin lămurită, în majoritatea cazurilor ne vom mărgini la analogii din Transilvania. Materialele similare din alte teritorii, mai apropiate sau mai îndepărtate, le vom aminti doar atunci când este absolut necesar.

Despre ceramica aflată în cadrul cimitirului „scitic” de la Ciumbrud putem spune în general că aparține speciei primitive, poroase, de multe ori friabilă, lucrată exclusiv cu mâna din pastă cu multe impurități, chiar cu cioburi pisate în compoziție, neomogenă, de multe ori foarte rău arsă, de culoare roșietică, gălbuie-cafenie sau cenușie de diferite nuanțe, mergînd pînă la negru. Vasele de dimensiuni mici par să fie mai îngrijit lucrate și mai omogen arse, deși în cazul cestilor conice cu toarta supraînălțată această „regulă” nu este respectată totdeauna.

Pentru o mai bună sistematizare, am împărțit vasele din cimitirul nostru în șase grupe, dintre care primele patru le socotim ca principale, fiind specifice inventarelor funerare ale acestei perioade.

1. *Vase mari bitronconice*. Forma cea mai caracteristică a acestui tip este aceea cu patru proeminente-apucători mari, dispuse fie pe linia de maximă circumferință a vasului, fie sub aceasta (fig. 11/5; fig. 14/4,5). Ele se încadrează în tipurile II și III după clasificarea făcută de I. H. Crișan⁸³. Caracteristic pentru tipul II, după părerea autorului susmenționat, este faptul că zona de maximă dimensiune e de formă bombată. Înălțimea acestui tip de vas variază între 30—45 cm. În general, cele două trunchiuri de con sînt de dimensiuni aproximativ egale sau

---

* Partea I a acestei lucrări, cuprinzînd descrierea cimitirului, a apărut în *ActaMN*, II, 1965, p. 76—104; partea a II-a, tratînd problema ritului de înmormîntare în cadrul cimitirelor „scitice”, din Transilvania, în *ActaMN*, III, 1966, p. 49—73. În partea a III-a, numerotarea notelor continuă pe cea din părțile precedente, iar figurile se găsesc în partea I-a și a II-a.

⁸³ *Ceramica daco-getă*, (ms.) p. 45—48, pl. II—III.

cu mici decalaje în favoarea părții superioare. Acest tip se întâlnește frecvent în cimitirele „scitice” de inhumație: Țirgu Mureș, Cipău, Aiud, Șaroș-Sonde, Cristești⁸⁴ etc. Vasele de acest tip, în marea lor majoritate, au un slip de aspect metalic, dar se întâlnesc și exemplare făcute din pastă poroasă, fără lustru (de pildă: fig. 11/5; fig. 14/4).

În ceea ce privește ornamentarea, ea este foarte sărăcăcioasă, reducându-se la proeminențe-apucători elipsoidale în secțiune, aplecate în jos, care însă avuseseră un rol mai degrabă practic decât ornamental, înlesnind prinderea și purtarea vaselor⁸⁵. Deși sărăcăcios împodobite, vasele de acest gen nu sînt lipsite de o oarecare frumusețe, dată de slipul puternic lustruit de culoare neagră-mată, cenușie de diferite nuanțe, brună cu nuanțe roșietice, avînd strălucire metalică. El este o caracteristică moștenită din perioadele precedente ale primei vîrste a fierului.

Cîteva vase mari, bitronconice, ale cimitirului de la Ciurbrud (de ex. cel din mormîntul II, fig. 11/8) aparțin tipului III al vaselor bitronconice, sau tipului „Ciurbrud”, cum înclină I. H. Crișan să-l numească. Acest tip este constituit de vase mai zvelte decât cele aparținînd tipului precedent și nu prezintă binecunoscuta bitronconicitate care, după părerea autorului citat mai sus, cu timpul ar fi dispărut complet. Vasele au un contur mult mai ovoidal, cu partea centrală mai mult sau mai puțin bombată, iar buza este mai larg răsfrîntă în exterior. Partea superioară „cîștigă mult în dimensiuni” față de cea inferioară. Proeminențele-apucători se găsesc spre partea superioară a vasului, plasîndu-se aproximativ pe linia de maximă circumferință sau imediat sub ea și sînt mai mici față de tipul II.

Din grupa vaselor mari bitronconice se detașează, oarecum, cel găsit în mormîntul nr. III (fig. 12), singurul ornamentat în sensul adevărat al cuvîntului. Prin forma sa arhaică, el nu este așa de strîns legat de vasele discutate mai sus, bitronconicitatea lui fiind mult mai accentuată. Totuși el nu poate fi considerat în nici un caz element străin, avînd în vedere că vase întregi sau fragmentare mai mult sau mai puțin asemănătoare, sînt cunoscute atît din săpăturile așezărilor întărite hallstattiene de la Teleac (HA și HC) și Șeica Mică (HC)⁸⁶, din săpăturile lui I. Kovács, de la Țirgu Mureș⁸⁷ (acest ultim vas fiind databil în HB₂), cît și din cimitirul de la Cipău⁸⁸, fără să posedăm însă un lanț evolutiv neîntrerupt de la atare vase la vasul nostru. Judecînd după descrierea precisă a lui K. Herpey⁸⁹, un vas cu totul asemănător, de mari dimensiuni, neornamentat,

⁸⁴ Cf. I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 48; bibliografia amplă, dată în cadrul lucrării citate, ne scutește de repetări.

⁸⁵ Cf. I. Kovács, în *DoljCluj*, VI, 1915, p. 276.

⁸⁶ Informație N. Vlăsa. Materialul este încă inedit.

⁸⁷ În *DoljCluj*, VI, 1915, p. 248, fig. 22; p. 249, fig. 23, nr. 1—2; p. 253—257, 316. Argumentarea judicioasă a lui I. Kovács ne scutește de reluări. Cf. și V. Pârvan, *Getica*, p. 306—307, fig. 191—192.

⁸⁸ N. Vlăsa, în *Apulum*, IV, 1961, p. 22—24; I. H. Crișan, *op. cit.*, pl. I, nr. 2; pl. CI, nr. 2—3.

⁸⁹ În *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 327—328.

s-a descoperit în mormîntul nr. 5 din cimitirul de la Aiud-parcul oraşului, atestînd supravieţuirea multiseclară a acestei forme. Ea se mai întîlneşte în cimitire de incinerare (de ex. în mormîntul 2 al movilei XXV de la Bîrseşti⁹⁰ şi în cimitirul de la Muhi-puszt, R. P. Ungară⁹¹) din sec. VI—V î.e.n. şi în aşezările din Austria de jos şi Burgenland, în cadrul tipului Statzendorf-Gemeinlebern⁹² din complexe arheologice de la Krensdorf-Hexenhügel şi Weiden am See.

În privinţa ornamentării, compusă dintr-un şir de alveole aşezate pe gît şi din trei linii adîncite, despărţite între ele de două caneluri false, deasupra diametrului maxim, avem analogii relativ apropiate atît în timp, cît şi în spaţiu. Pentru şirul de alveole, la prima vedere neobişnuit în această perioadă, putem cita trei vase nepublicate detailat, care provin în mod absolut sigur din partea scitică a cimitirului de la Cipău, unul dintre ele chiar dintr-un mormînt în care a fost aflată o oglindă scitică de tip „nomad”⁹³. Faptul este important pentru datarea cimitirului nostru, deoarece acest tip de vas este, evident, mai vechi decît tipul I (după clasificarea lui I. H. Crişan), iar vasele de tip I, conform părerii aceluiaşi autor, „...sînt anterioare vaselor bitronconice obişnuite în mormintele de inhumare ale sciţilor..., deci anterioare începutului secolului VI î.e.n. şi aparţin, foarte probabil, Hallstattului C...”⁹⁴ Coexistenţa la Ciumbrud a vasului cu alveole cu vasele bitronconice de tip II şi III arată însă că formele mai vechi se perpetuează şi permit, în anumite cazuri, să se dateze toate tipurile de vase bitronconice la începutul Hallstattului D. Alte ornamente de genul celui discutat (alveole rotunde aşezate în şir) sînt cunoscute de pe vasele perioadei prescitice (sec. VIII—VII) care provin din aşezarea deschisă de la Şmarovka din bazinul hidrografic al Doneţului de nord⁹⁵, apoi de pe materialul ceramic din sec. VI—V î.e.n. din curganul de la Lenkovţi⁹⁶ (care face parte din grupul înmormîntărilor tumulare din Podolia de vest), de pe fragmente ceramice găsite pe teritoriul satului Ceremuşni (reg. Harkov), databile în sec.

⁹⁰ Seb. Morintz, *Săpăturile de la Bîrseşti (r. Vrancea, reg. Galaţi)*, în *Materiale*, VII, [1961], p. 203—204. Vasul are formă bitronconică, cu partea inferioară scundă, partea superioară înaltă şi buza evazată (fig. 1, nr. 1).

⁹¹ A. Leszih, în *FoArch*, I—II, 1939, p. 73, 83, fig. 4, nr. 1.

⁹² R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien, 1954, p. 536, p. 578, fig. 407, dreapta mijloc. După tabelul cronologic al autorului, acest tip urmează complexului de tip Stillfried; el ar fi cuprins între 750—400 î.e.n., dar faza lui de înflorire datează din 650—550. Totuşi, lipsind o documentare mai amplă, nu socotim potrivit să postulăm o legătură certă între vasul nostru şi cele din Austria.

⁹³ N. Vlassa, în *Apulum*, IV, 1961, p. 22—24.

⁹⁴ I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 44. Sublinierea noastră.

⁹⁵ B. A. Şramko, *Новые памятники скифского времени на северном Донце*, în *KS*, 67, 1957, p. 24, fig. 7, nr. 11—12.

⁹⁶ A. I. Meliukova, *Памятники скифского времени на среднем Днестре*, în *KS*, 51, 1953, p. 66, fig. 30, nr. 4.

IV—III⁹⁷ î.e.n. etc. Este vorba deci de un ornament folosit în continuare timp de mai multe secole și pe un teritoriu întins.

Ornamentul celălalt al vasului mare bitronconic din mormîntul nr. III al cimitirului nostru este și el cunoscut pe mai multe vase bitronconice provenite din cimitirele „scitice” din Transilvania (de ex. vasul din mormîntul nr. 4 de la Tîrgu Mureș⁹⁸), dar nu lipsește nici de pe un vas mare bitronconic provenit din mormîntul 2 al movilei XXV din cimitirul de la Bîrsești, ornamentat sub buză cu trei caneluri paralele orizontale⁹⁹.

2. *Vase mari piriforme*. Sînt mai greu de clasificat trei vase (unul întreg și două fragmentare), piriforme, cu diametrul maxim în treimea lor inferioară (fig. 11/7), a căror parte superioară este zvoltă, cvasi-cilindrică, cu buza retezată drept. La întîlnirea dintre pîntecul și gîtul acestor vase sau puțin mai sus, se conturează bine o dungă reliefată. Aceste vase care, în clasificarea lui I. H. Crișan, ar intra în cadrul tipului III, deci în cadrul tipului „celui mai dezvoltat”, „celui mai tîrziu”¹⁰⁰ au analogii apropiate, pe de o parte, în mormîntul movilei nr. 17 a cimitirului tumular de incinerare de la Ferigele¹⁰¹, iar pe de altă parte în curganul nr. I de la Iwachnowce și în curganul nr. II de la Servatyńce din Podolia¹⁰², care aparține fazei vechi a antichităților scitice de pe acest teritoriu¹⁰³. Singura deosebire mai importantă între vasele noastre și cele din Podolia și Kubanul central o constituie buza largă și răsfrîntă. Întorcîndu-ne la vasele noastre piriforme, trebuie să menționăm că ele seamănă și cu mai multe vase „villanoviene” găsite în curganele din împrejurimile orașului Kiev (și anume: la Glevah lângă Vasilkovo)¹⁰⁴, la Șumeiko, într-unul din curganele de pe rîul Sula, databile toate, de asemenea, în sec. VI î.e.n.¹⁰⁵ și în mai multe morminte ale cimitirelor de la stanița

⁹⁷ P. D. Liberov, *Новые материалы из курганов у села Черемушны*, în KS, 83, 1961, p. 106, fig. 42, nr. 8.

⁹⁸ I. Kovács, în *DoljCluj*, VI, 1915, p. 261, fig. 28, nr. 2. Menționăm că în legătură cu acest ornament autorul trimite la analogia vasului mare din fig. nr. 22. (Cf. p. 311).

⁹⁹ Seb. Morintz, în *Materiale*, VII, [1961], p. 203—204.

¹⁰⁰ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 48—50, pl. IV, nr. 2.

¹⁰¹ Al. Vulpe, *Săpăturile de la Ferigele*, în *Materiale*, VII, [1961], p. 221, fig. 2, nr. 2. Vasul în cauză, după părerea noastră, pare să semene foarte mult cu vasul bombat și cu gît înalt, cilindric, al mormîntului nr. 13 de la Isti-su. Vezi, de altfel, și monografia întocmită asupra cimitirelor de la Ferigele, apărută în cursul publicării lucrării de față: Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigele. Monografie arheologică*, București, 1967 (în următoarele: *Ferigele*), p. 51—52, pl. XI, nr. 2—5.

¹⁰² Fr. Pułaski, „*Mogily*” o nasypie kamiennym w Powiecie Kamienieckim. *Les tumuli en pierre du district Kamieniec Podolski*, în *Światowit*, IV, 1902, p. 10, fig. 5, p. 24, fig. 21; L. Niederle, *Keramika západních skytských mohyl*, în *Recueil d'études dédiées à la mémoire de N. P. Kondakov*, Prague, 1926, p. 36, fig. 1, nr. 3.

¹⁰³ T. Sulimirski, *Scytowie na Zachodniem Podolu*, în *Prace Lwowskiego Towarzystwa Prehistorycznego*, nr. 2, Lwów, 1936, p. 32, 95 (în l. poloneză), p. 116 (în l. germană), pl. XIV, nr. 1.

¹⁰⁴ A. I. Terenokjin, *Курган с. Глеваха*, în KS, XXXVIII, 1951, p. 123, fig. 42 a.

¹⁰⁵ V. A. Ilinskaia, *Керамика скифских погребений Посулья*, în VSSA [Moskva, 1952], p. 170, pl. 1, nr. 1, pl. VIII/1.

(în următoarele-st.) Ust-Labinskaia¹⁰⁶, Isti-su, Horocioi, de la Ani-irzo și Boisi-irzo din apropierea satului Urus-martan¹⁰⁷, din așezările întărite dintre localitățile actuale Verhnii Naur și Nijnii Naur¹⁰⁸, din cimitirele de la Novo-Pehovka, din apropierea st. Tbilisskaia¹⁰⁹, din sec. VI—V î.e.n. în complexul din epoca scitică de la Mozdok, aceste ultime cu proeminențe-apucători¹¹⁰, din sec. VII—V î.e.n. etc. etc.

3. *Ceștile tronconice cu toarta supraînălțată* constituie împreună cu strachina și vasul mare bitronconic, inventarul aproape nelipsit al mormintelor cimitirului de la Ciumbrud, cât și a tuturor mormintelor „scitice” cunoscute pînă acum din Transilvania. În necropola noastră ele apar în număr destul de mare (18 bucăți), în unele dintre morminte (nr. III, V, VII, XIV) fiind găsite chiar cîte două exemplare. Ele sînt simple ca formă și primitive ca execuție. Trebuie să recunoaștem însă că multora dintre ele le lipsesc tortile, așa că nu este cu totul exclus ca unele să fi avut toarta cu buton. De la Ciumbrud cunoaștem o ceașcă la care toarta se termină într-un vîrf ascuțit¹¹¹, descoperită întimplător la sfîrșitul secolului trecut pe locul cimitirului „scitic” și păstrată la Muzeul din Aiud. Analogii pentru ceștile cu buton sau cu vîrf, care, după părerea lui I. H. Crișan, ar fi „evident mai vechi”, se cunosc deopotrivă din cimitirul hallstattian de la Zimnicea¹¹², din necropolele tumulare de incinerație de la Bîrsești¹¹³ și Ferigele¹¹⁴, din ceramica datată în sec. VI—V de la Mala Saltanivka (r. Vasilivskii, reg. Kiev)¹¹⁵, din cimitirul tumular datat în sec. VII—VI de la Maciuh¹¹⁶ etc.

Ceștile tronconice cu toarta supraînălțată, așa cum arătase prof. I. Nestor¹¹⁷, sînt, împreună cu vasele mari bitronconice, desigur, de origine

¹⁰⁶ N. V. Anfimov, *К вопросу о населении Прикубанья в скифскую эпоху*, în SA, XI, 1949, p. 246, fig. 3, nr. 4.

¹⁰⁷ O. A. Artamonova-Poltavțeva, *Культура Северо-восточного Кавказа в скифский период. I. Могильник Исти-су*, în SA XIV, 1950, p. 65, fig. 28, nr. 6.

¹⁰⁸ A. P. Kruglov, *Археологические раскопки в Чечено-Ингушетии летом 1936 г.*, Groznii 1938, p. 6—7.

¹⁰⁹ N. V. Anfimov, *Археологические разведки по среднему Прикубанью*, în KS, 60, 1955, p. 45—46.

¹¹⁰ E. I. Krupnov, *Археологические памятники верховьев р. Терека и бассейна р. Сунжи* în *Trudî GIM*, XVII, 1948, p. 19, fig. 11—12; idem, *К вопросу о поселениях скифского времени на Северном Кавказе*, în KS, XXIV, 1949, p. 31, fig. 2, nr. 10.

¹¹¹ Cf. K. Herepey, în AFM, vol. II/1, pl. XVII, nr. 178.

¹¹² I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 62, fig. 2, nr. 2 (numerotarea este greșită).

¹¹³ Seb. Morintz, *Săpăturile de la Bîrsești (reg. Galați, r. Vrancea)*, în *Materiale*, III, 1954, p. 221, fig. 2—3.

¹¹⁴ Al. Vulpe, *Săpăturile de la Ferigele*, în *Materiale*, VII, [1961], p. 221, fig. 3, nr. 5.

¹¹⁵ E. O. Petrovska, *Пам'ятка пізносифського часу на р. Стугні. Пам'ятник пізносифського часу на р. Стугні*, în *Arheologhiia-Kiev*, XVI, 1964, p. 174, fig. 2, nr. 1.

¹¹⁶ G. T. Kovpanenko, *Пам'ятки скифського часу в басейні р. Ворскли*, în *Arheologhiia-Kiev*, XIII, 1961, p. 74, fig. 3, nr. 12.

¹¹⁷ *Der Stand der Vorgesichtsforschung in Rumänien*, în 22. *BerRGK*, 1932, Frankfurt am Main, 1933, p. 116—119; cf. și J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, vol. II, Budapest, 1892, pl. CXLI, nr. 4; V. Pârvan, *Getica*, p. 423, fig. 285; Á. Botlyán, *Szkiták a Magyar Alföldön*, în *RégFüz*, nr. 1, Budapest, 1955, p. 13—19; M. Párducz, *Magyarország szkita kora* (tezele dizertației de doctorat), 1965, p. 6.

locală, deoarece „prototipurile” lor se întâlnesc încă din epoca bronzului și din primele etape ale primei vârste a fierului, constituind o formă comună, răspândită din Franța pînă în teritoriile de silvo-stepă ale Uniunii Sovietice, iar cel cu o muchie pe toartă chiar pînă în grupurile scitice de la Kiev și Poltava¹¹⁸ și pe Kubanul mijlociu¹¹⁹.

Nu trebuie să uităm însă că aceste cești tronconice cu toarta supraînălțată care, de altfel, seamănă foarte mult și cu vasul grecesc numit *κύαθος* sînt făcute după anumite prototipuri cioplite din lemn, presupunere care este dovedită nu numai la Ciumbrud, dar și în cadrul grupului mai vechi kievian al antichităților scitice din Ucraina, unde apar imitații fidele în lut ale unor cești de lemn, cioplite¹²⁰. După unele ipoteze de lucru¹²¹, ceștile tronconice cu toarta supraînălțată și cu buton, din Transilvania ar fi de origine nord-italică și ele ar fi ajuns pe meleagurile noastre odată cu pătrunderea elementelor de cultură „villanoviană”. Unele variante ale acestora, mai spre est de teritoriul țării noastre, se modificaseră în sensul că din punct de vedere tipologic se apropiaseră de forma lingurilor de băut, cioplite din lemn. Dacă M. Roska a greșit afirmînd că originea acestor elemente trebuie căutată în pătrunderea unor influențe culturale din Italia de nord¹²², în schimb pare să fie pe deplin justificată ipoteza lui că ceștile despre care este vorba acum își avuseseră prototipul în ceștile de lemn ale populațiilor de păstori; acest lucru îl ilustrează, în Transilvania, și o ceașcă aflată în mormîntul nr. 4 de la Blaj¹²³ sub buza căruia existau două găuri (s-a păstrat doar una prin care se trecea mînerul făcut din împletitură de fibre vegetale) și o ceașcă găsită în cimitirul „scitic” de la Tápiósztele (R. P. Ungară)¹²⁴.

Vasele, de lemn sau de metal a căror toartă se agață de centură au o tradiție veche la popoarele călărețe. Încă Herodot (IV, 10), pomenește de ceștile pe care sciții le purtau atîrnate la briu. Ceștile puteau fi purtate astfel numai dacă torțile lor erau mult prelungite și bine arcuite¹²⁵. Iată

¹¹⁸ Cf. de ex., B. N. Grakov, A. I. Meliukova, *Об этнических и культурных различиях в степных и лесостепных областях европейской части СССР в скифское время*, în VSSA, p. 79, fig. 7, nr. 1—3; V. A. Ilinskaia, *Керамика скифских погребений Посулья*, în VSSA, p. 175, pl. I, nr. 4, 6—7, p. 181, pl. IV/3, nr. 1; I. I. Liapușkin, *Днепро-ское лесостепное Левобережье в эпоху железа*, în MIA, nr. 104, Moskva—Leningrad, 1961, p. 119, fig. 61 (jos, stînga). Menționăm că toate exemplarele provenite de pe teritoriul U.R.S.S. (Rîjanovka, Lîsoi Gore, Gherasimovka, Maliie Budki, Pojarnaia Balka II) datează din sec. VI î.e.n.

¹¹⁹ N. V. Anfimov, în SA, XI, 1949, p. 246.

¹²⁰ M. Ebert, *Südrussland*, în RLV, vol. XIII, 1929, pl. 37 B a, c, f.

¹²¹ M. Roska, în ESA, XI, 1937, p. 198 și urm.; împotriva acestei păreri cf. A. Bottyán, în *RégFüz*, nr. 1, 1955, p. 17—18.

¹²² În realitate se petrecuse un proces istoric în sens invers: cf. de ex. G. von Merhart, *Donauländische Beziehungen der frühheisenzeitlichen Kulturen Mittelitaliens*, în *Bonner Jahrbücher*, fasc., 147, 1942, p. 1—90; S. Gallus, *Olaszország „indogermánizálódása” és a Kárpátmedence őstörténete. Die Urgeschichte des Karpatenbeckens und die „Indogermanisierung” Italiens*, în *ArchÉrt*, ser. III, vol. V—VI, 1944—1945, p. 52—61; C. Schuchhardt, *Alteuropa*, ed. V, Berlin, 1944, p. 312.

¹²³ M. Moga, în *Apulum*, I, 1939—1942, p. 78.

¹²⁴ Á. Bottyán, în *RégFüz*, nr. 1, 1955, pl. XXVIII, nr. 5.

¹²⁵ Recunoașterea faptului este meritul lui Á. Bottyán, în *RégFüz*, 1, 1955, p. 17—18.

de ce se prelungesc așa de mult torțile acestor cești care, pe la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii hallstattiene păstrează încă o toartă „normală”¹²⁶. Așadar, ceștile tronconice cu toarta supraînălțată pot deriva și din ceramica veche a regiunilor carpato-dunărene, dar ele erau cunoscute și populațiilor din stepile și silvo-stepile răsăritene¹²⁷.

În sprijinul ipotezei că ceștile cu butoni și creste în relief pe toartă sînt cele mai vechi vin și alte elemente, pe baza cărora cimitirele de la Cipău și Tirgu Mureș sînt încadrate în grupa I, cea mai veche, a cimitirelor „scitice” din Transilvania¹²⁸ și care ne obligă să ne schimbăm părerea anterioară în privința datării cimitirului „scitic” de la Ciumbrud¹²⁹.

Ulcica cu toarta supraînălțată (fig. 14/2), găsită în mormîntul nr. XVI, se caracterizează prin existența unui gît foarte larg deschis și scurt. Muchia buzei este rotunjită. Spre deosebire de cești, ulceaua are un profil rotunjit și bombat care formează în același timp și diametrul maxim al vasului.

Ulcelele lucrate cu mîna derivă, după părerea lui I. H. Crișan¹³⁰ din forme asemănătoare întîlnite în așezările timpurii sau mijlocii hallstattiene, dar ele, din punct de vedere tipologic, par să aibe legături genetice nemijlocite cu cupele de bronz din depozite ca, de pildă, cele de la Buru (HB₂)¹³¹, Sincraieni (HB₁)¹³², Sîngeorgiul de Pădure (HB₂)¹³³, Zagon-„Cseremás” (HB₂)¹³⁴ etc. Totodată, ele au legături și cu ulcele cu toarta supraînălțată, uneori cu creste în relief sau butoni, descoperite în regiunile de silvo-stepă ale bazinului superior al Niprului și Ucraina de vest, respectiv Basarabia, în cadrul culturilor Bielogradovka și Ciornii Les etc.

¹²⁶ Cf. J. Hampel, *op. cit.*, vol. III, pl. CXXXVIII, nr. 3—5; pl. CXLI, nr. 4; S. Gallus, T. Horváth, *Az első preszkíta lovasnép Magyarországon. Le premier peuple préscythique en Hongrie*, în *DissPann*, ser. II, nr. 9, Budapest, 1939, pl. I, nr. 8 a-b; pl. III, nr. 1 a-b.

¹²⁷ Cești asemănătoare sînt cunoscute în mare număr, de pildă, și în cimitirul plan de inumație de la st. Ust-Labinskaia; ele au toarta supraînălțată și terminată în formă de coarne (cf. N. V. Anfimov, în *SA*, XI, 1949, p. 249, fig. 28, nr. 1—3). Notăm aici că și în cimitirul de incinerare, contemporan, de la Uioara de Sus s-a găsit o ceașcă tronconică cu toarta supraînălțată cu terminația în formă de coarne (vasul nu este publicat).

¹²⁸ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 61.

¹²⁹ Cf. în *Materiale*, VII, [1961], p. 197.

¹³⁰ *Op. cit.*, p. 64.

¹³¹ M. Roska, *ErdRep*, p. 46, fig. 42; M. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit*, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 209. Vezi și: Gy. Gazdapusztai, *Das präskythische Grab von Doboz*, în *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, Szeged, 1965, p. 59, 61, fig. nr. 1.

¹³² M. Roska, *ErdRep*, p. 61, fig. 63, nr. 3; M. Rusu, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 209.

¹³³ M. Roska, *ErdRep*, p. 76, fig. 90, nr. 27; M. Rusu, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 209.

¹³⁴ M. Roska, *ErdRep*, p. 311, nr. 374, nr. 5; M. Rusu, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 209.

(sec. VIII—VII î.e.n.), la Țahmauți¹³⁵, Sobkovka¹³⁶ (r. Uman, reg. Cerkassk), în gorodiștele de la Subbotovo și Lubenți, în curganul de la Ositneajko (r. Zlatopolsk, reg. Cerkassk)¹³⁷, de la Alcedar (sec. VII—VI î.e.n.)¹³⁸, în curganele nr. 11 și 37 de la Maciuh¹³⁹. Ele sînt folosite pe aceste teritorii însă și în secolele următoare (VI—V), cum ne dovedesc descoperirile de la Mala Saltanivka¹⁴⁰ și materialul Muzeului de istorie de stat din Kiev¹⁴¹. Acest element al ceramicii perioadei scitice nu lipsește nici din complexele extracarpătice de la Bîrsești¹⁴² și Ferigele¹⁴³. Ulcelele cu toarta suprainălțată sînt cunoscute și în curganele cele mai vechi scitice din Podolia de vest, cum sînt, bunăoară, cele de la Kragle, Bratyszów, Iwachnowce¹⁴⁴, Lenkovți¹⁴⁵. Cîteva exemplare similare sînt cunoscute și din cimitirul de la Tâpiószele (R. P. Ungară)¹⁴⁶, dar ele, deși schimbate puțin ca formă și decor sînt prezente și în cimitirele de la st. Ladojskaia, Ust-Labinskaia¹⁴⁷, Novo-Pehovka¹⁴⁸. În toate aceste cazuri, ele se datează în secolele VI—V î.e.n.

4. *Străchini*. O altă formă foarte frecventă în mormintele de la Ciumbrud și, în general, în cimitirele „scitice” din Transilvania, este strachina, element necesar al „triadei” ceramice din aceste morminte. Caracteristica generală a acestor vase o constituie buza arcuită spre interior. Încadrîndu-se în marea grupă a străchinilor hallstattiene formează și ele, ca și vasele mari bitronconice și ceștile tronconice cu toarta supraînălțată, un bun comun al așezărilor hallstattiene de pe întreg teritoriul țării noastre și al celor învecinate. Strachina se întîlnește și în epoca

¹³⁵ O. N. Melnikovskaia, *Археологические разведки на поселений у с. Цахмауцы* în KS, 56, 1956, p. 73, fig. 35, nr. 1.

¹³⁶ A. I. Terenojkin, *К вопросу об этнической принадлежности лесостепных племен северного Причерноморья в скифские время*, în SA, XXIV, 1955, p. 13, fig. 2; cf. încă: S. S. Berezanskaia, *Керамика діогрудівської культури. Керамика белогрудської культури*, în *Arheologhiia-Kiev*, XVI, 1964, p. 57, fig. 9.

¹³⁷ A. I. Terenojkin, în SA, XXIV, 1955, p. 16, fig. 4, nr. 11—13.

¹³⁸ A. L. Nikitin, V. I. Levin, *Раскопки погребений в каменных ящиках у с. Алчедар*, în KS, 103, 1965, p. 77, fig. 26, nr. 5.

¹³⁹ G. T. Kovpanenko, în *Arheologhiia-Kiev*, XIII, 1961, p. 74, fig. 3, nr. 9.

¹⁴⁰ E. O. Petrovska, în *Arheologhiia-Kiev*, XVI, 1964, p. 174, fig. 2, nr. 1.

¹⁴¹ B. N. Grakov, A. I. Meliukova, *Две археологические культуры в скифы Геродота*, în KS, XVIII, 1953, p. 123, fig. 3, nr. 7—8.

¹⁴² Seb. Morintz, în *Materiale*, VI, 1959, p. 232—233; VII, [1961], p. 202—203, fig. 1, nr. 3—4.

¹⁴³ Al. Vulpe, *Cimitir din prima epocă a fierului la Ferigele (r. Horezu, reg. Pitești)*, în *Materiale*, V, 1959, p. 363—364, fig. 2, nr. 4—5 și fig. 3, nr. 2; idem, *Săpăturile de la Costești-Ferigele (r. Horezu, reg. Pitești)*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 240—241, fig. 4, nr. 3; idem, în *Materiale*, VII, [1961], p. 220—221, fig. 3, nr. 5; idem, *Ferigele*, p. 44—47, pl. IV—VI.

¹⁴⁴ T. Sulimirski, *op. cit.*, p. 32—33, 117—118, pl. XIII, nr. 5—6, 10—15.

¹⁴⁵ A. I. Meliukova, în KS, 51, 1953, p. 70, fig. 32, nr. 10 (din locuința nr. 1).

¹⁴⁶ M. Párducz, *The scythian age cemetery at Tâpiószele*, în *ActArchBp*, XVIII/1—4, 1966, pl. XXV, nr. 8; pl. XXVII, nr. 9; într-o oarecare măsură pl. XXXIII, nr. 33; pl. XL, nr. 7 a—b.

¹⁴⁷ N. V. Anfimov, în SA, XI, 1949, p. 245, 251.

¹⁴⁸ N. V. Anfimov, în KS, 60, 1955, p. 46, fig. 16, nr. 1, 5.

bronzului, dar mai cu seamă constituie o piesă obișnuită pe vaste teritorii în așezările din primele perioade ale Hallstattului¹⁴⁹. În Hallstattul timpuriu arcuirea buzei la străchini este mai puțin pronunțată¹⁵⁰. Analogiile lor perfecte sînt cunoscute și din anumite depozite de bronzuri, ca de pildă: Sîngeorgiul de Pădure (HB₂)¹⁵¹, Fizeșul Gherlei (HB₂)¹⁵². Arcuirea buzei va fi din ce în ce mai pronunțată în Hallstattul mijlociu și final. Spre sfîrșitul perioadei tîrzii hallstattiene arcuirea buzei se face într-un unghi din ce în ce mai ascuțit și astfel se va realiza o margine, un „umăr” al străchini bine delimitat¹⁵³. La Ciumbrud ele apar fie în forma cea mai răspîndită, „ornamentate” cu trei butoni simetric dispuși (fig. 11/6), fie „ornamentate” cu mai mulți butoni, fie, în sfîrșit, neornamentate (fig. 11/4).

Asemenea străchini au fost aflate deopotrivă în cimitirul de inhumație de la Stoicani¹⁵⁴ (din HC), în cimitirile tumulare de incinerare de la Ferigele¹⁵⁵, Balta Verde, Gogoșu și Telești-Drăgoiești¹⁵⁶, cit și în descoperirile fortuite și cimitirele din perioada scitică de pe teritoriul R. P. Ungare¹⁵⁷. Ele însă nu lipsesc nici din descoperirile secolelor VII—V (prescitice și scitice), din Ucraina de Mijloc, (de pildă la Maciuh¹⁵⁸, la

¹⁴⁹ Zs. Körös, în *FolArch*, V, 1945, p. 56.

¹⁵⁰ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 66, pl. LXXV; împotriva acestei afirmații vezi însă exemplarul de la J. Hampel, *op. cit.*, vol. II, pl. CXXIX, nr. 11. Din curiozitate vezi și: K. Bittel, *Prähistorische Forschung in Kleinasien*, în *Istanbulur Forschungen*, vol. 6, Istanbul, 1934. În Asia Mică vase perfect identice ca formă sînt cunoscute în stratul I de la Alishar Hüyük, din mileniul al III-lea î.e.n. (cf. pl. XV, nr. 1 și 6).

¹⁵¹ M. Roska, *ErdRep*, p. 76, fig. 90, nr. 24—26; M. Rusu, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 209. Cf. și Hampel, *op. cit.*, vol. III, pl. CCXIX, nr. 14—16.

¹⁵² M. Roska, *ErdRep*, p. 217, nr. 79; M. Rusu, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 209.

¹⁵³ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 67 și pl. IX.

¹⁵⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, *Cimitirul hallstattian de la Stoicani*, în *Materiale*, I, 1953, p. 190—191, fig. 11, nr. 1 a-c, pl. IX, nr. 6 a. Tot în orizontul Hallstattului C, din cadrul grupei Stillfried, din Austria de jos și Burgenland sînt cunoscute asemenea vase. Cf. R. Pittioni, *op. cit.*, p. 486, fig. 346, p. 499, fig. 358, nr. 3—5, p. 501, fig. 360, nr. 3, p. 492, fig. 352, p. 579, fig. 408, nr. 9, p. 583, fig. 411, nr. 8—9; idem, *Beiträge zur Urgeschichte der Landschaft Burgenland im Reichsgau Niederdonau*, Wien, 1941, p. 68, pl. XIV/5, publică o străchină similară de la Trausdorf aparținătoare fazei tinere a culturii cîmpurilor de urne funerare, datată în Hallstatt A.

¹⁵⁵ Al. Vulpe, în *Materiale*, V, 1959, p. 364, fig. 2, nr. 6 și fig. 3, nr. 1; VI, 1959, p. 240—241 (în mormîntul 1 din complexul 7, fig. 4, nr. 4), p. 245, fig. 3, nr. 1—2 (din grupa II, mai nouă); VII, [1961], p. 221, fig. 3, nr. 4; idem, *Ferigele*, p. 38—39, pl. I.

¹⁵⁶ D. Berciu, Eug. Comșa, în *Materiale*, II, 1956, p. 304, fig. 39, nr. 6; p. 322, fig. 52, p. 328, fig. 58, nr. 4—5, p. 329, fig. 59, p. 377, fig. 111—112, nr. 1, 4, p. 449, fig. 176, 177, nr. 1, p. 451, fig. 178, nr. 1—2, p. 479, fig. 192, nr. 8, 10.

¹⁵⁷ Cf. de ex.: Á. Bottyán, în *RégFüz*, 1, 1955, pl. XVIII, nr. 21, pl. XIX, nr. 3, pl. XX, nr. 8, pl. XXI nr. 14—15, 18—19, pl. XXII, nr. 5, 8, 11, 14, 18, 20, pl. XXIII, nr. 3, 8, 19, 22, 26, pl. XXIV, nr. 2, 7, 16, 18, 24, pl. XXV, nr. 4, 18, 22, pl. XXVI, nr. 15—17, pl. XXVII, nr. 3—4, 11, pl. XXIX, nr. 13, pl. XXXI, nr. 1, 3, 14, pl. XXXII, nr. 2, 14.

¹⁵⁸ G. T. Kovpanenko, în *Arheologhiia-Kiev*, XIII, 1961, p. 74, fig. 3, nr. 13, p. 77, fig. 5, nr. 8.

Turia¹⁵⁹) și de vest (de la Solonceni, din Basarabia¹⁶⁰), respectiv din grupul curganilor cu înveliș de piatră din Podolia de vest (Nowosiółka—Grzymalowska, Iwachnowce¹⁶¹, Lenkovți¹⁶²), aparținând fazei mai vechi a antichităților scitice din acea regiune. Dar putem să ne extindem și mai spre est, pe cursul mijlociu al fluviului Nipru, mai precis în bazinul râului Seim¹⁶³, pe cursul mijlociu al râului Kuban: vom întâlni aceste vase¹⁶⁴ de pildă în cimitirul de la Isti-su (cu sau fără toartă, cu buza încă prea puțin arcuită spre interior)¹⁶⁵; în cimitirul de la Novo-Pehovka¹⁶⁶, st. Nesterovskaia¹⁶⁷, la Serjeni-Iurt I (din sec. VIII—VII î.e.n.)¹⁶⁸, chiar până pe teritoriul Kirghiziei, unde astfel de vase se întâlnesc în complexul arheologic Șurabașat II din sec. IV—I î.e.n.¹⁶⁹.

Deși, cum preciza I. Kovács în legătură cu vasul mare de provizii, bitronconic, găsit cu ocazia săpăturilor de la Tirgu Mureș¹⁷⁰, nu este exclus ca străchinile perioadei prescitice, fără buza arcuită în interior, să fi fost imitate direct după cele de metal, cum sînt cele din depozitul de la Fizeșul Gherlei (HB₂)¹⁷¹ sau cele din depozitul Singeorgiul de Pădure (HB₂)¹⁷² și invers. Nu trebuie să ne scape însă din vedere că, între prototipurile acestor vase atît de caracteristice nu vor fi lipsit nici cele din lemn, cioplite, bine cunoscute în cadrul culturii materiale a popoarelor călărețe ale acelor vremuri, dar și celor mai tîrzii¹⁷³; ipoteza este dovedită prin descoperirea unor vase de lut ars care imită perfect străchini cioplite din lemn, mai ales că unele exemplare sînt perforate sub

¹⁵⁹ A. A. Bobrinskii, *Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы*, tom. II, Sankt-Petersburg, 1894, pl. III, nr. 3—5; B. N. Grakov, A. I. Meliukova, în *VSSA*, p. 79, nr. 6.

¹⁶⁰ A. I. Meliukova, *Результаты раскопок на двух поселениях скифского времени в Молдавии* în *KS*, 56, 1954, p. 61, fig. 27, nr. 5—6, p. 63, fig. 29, nr. 4—6, p. 66, fig. 31, nr. 2—4, 7.

¹⁶¹ T. Sulimirski, *op. cit.*, p. 32—33, p. 117—118, pl. XII, nr. 10, pl. XIV, nr. 5, 7.

¹⁶² A. I. Meliukova, în *KS*, 51, 1953, p. 66, fig. 30, nr. 2.

¹⁶³ I. I. Liapuşkin, *Поселения зольничной культуры („скифов-пахарей”) в северной полосе днепровского лесостепного Левобережья. (По материалам полевых исследований 1947 г. в бассейнах р. Сейма)*, în *SA*, XII, 1950, p. 60, fig. 11.

¹⁶⁴ N. V. Anfimov, în *SA*, XI, 1949, p. 245.

¹⁶⁵ O. A. Artamonova-Poltavtseva, în *SA*, XIV, 1950, p. 27, fig. 5, nr. 3, p. 28, fig. 6, nr. 3, p. 31, fig. 8, nr. 2, p. 37, fig. 12.

¹⁶⁶ Idem, în *KS*, 60, 1955, p. 46, fig. 16, nr. 6.

¹⁶⁷ E. I. Krupnov în *Trudî GIM*, XVII, 1948, p. 26, fig. 23, nr. 8.

¹⁶⁸ V. I. Kozenkova, E. I. Krupnov, *Исследования Серженъ — Юртского поселения (по раскопкам 1964 г.)*, în *KS*, 106, 1966, p. 85, fig. 37, nr. 9.

¹⁶⁹ Iu. A. Zadneprovski, *Археологические работы в Южной Киргизии в 1956 г.*, în *KS*, 76, 1959, p. 65, fig. 27, nr. 3.

¹⁷⁰ În *DoljCluj*, VI, 1915, p. 248, fig. 22, p. 249, fig. 23, nr. 1—2, p. 253—254; V. Pârvan, *Getica*, p. 306—307, fig. 191—192.

¹⁷¹ Cf. de ex.: J. Hampel, *op. cit.*, vol. III, pl. CXIX, nr. 12—13, dar mai ales nr. 14—16.

¹⁷² M. Roska, *ErdRep*, p. 76, fig. 90, nr. 24—26.

¹⁷³ Cf. M. A. Tallgren, *The South Siberian cemetery of Oglakty from the Han period*, în *ESA*, XI, 1937, p. 77, fig. 8, p. 82.

buză, ceea ce atestă atîrnarea lor¹⁷⁴. Și în acest caz, deci, s-ar putea vorbi de o formă ceramică existentă la două populații diverse: cea autohtonă și cea „scitică”.

Remarcabil este faptul că în cazul mormintelor nr. III și XIV, oasele de rumegătoare mari sau mici fuseseră depuse în străchini. Deoarece vasele acestea în morminte avuseseră o funcție probabil rituală, este de presupus că în viața de fiecare zi serviseră tot ca recipiente în care se puneau hrana¹⁷⁵.

În altă ordine de idei, credem că nu este lipsit de semnificație că unele străchini au două perforații oprite în apropierea buzei, de obicei imediat deasupra proeminențelor-apucători: ceea ce înseamnă că măcar o parte din ele fuseseră atîrnate pe ceva (în car sau în iurtă).

5. *Oale simple*, vase de dimensiuni reduse, trei la număr, care avuseseră, probabil, un oarecare rol în prepararea hranei. În cimitirele perioadei scitice ele au o funcție probabil rituală, servind tot ca recipiente pentru hrană. În cadrul acestei categorii de vase se poate stabili existența a două tipuri destul de bine individualizate: a) ulcică simplă de formă bitronconică și b) oale simple de formă cilindrică cu un profil rotunjit la fund.

a) Ulcica bitronconică găsită în mormîntul nr. XI (fig. 14/1) se aseamănă întru totul cu vasele mari bitronconice, dar avea dimensiuni mult mai mici, buza evazată, conturul nerotunjit, colțuros. Analogii mai mult sau puțin apropiate se cunosc din cimitirele ardelenne de la Cipău¹⁷⁶, Tîrgu Mureș¹⁷⁷, Blaj¹⁷⁸, Teiuș¹⁷⁹ și Simeria¹⁸⁰. Un exemplar aproape deplin identic este cunoscut de pe teritoriul de silvo-stepă dintre Sula și Doneț¹⁸¹.

b) În cursul săpăturilor de la Ciumbrud, din mormîntul nr. XVI au ieșit la iveală două vase de dimensiuni mici, de formă cilindrică, cu profil aproape drept; unul are proeminențe conice (fig. 11/1-2), în formă

¹⁷⁴ Pentru astfel de vase vezi: I. I. Liapuşkin, în *SA*, XII, 1950, p. 61, fig. 11, nr. 5 (dintr-o seliște din reg. Poltava); A. I. Terenojkin, în *SA*, XXIV, 1955, p. 16, fig. 4, din gorodiștea de la Subbotovo din perioada prescitică (cultura Ciornii Les); B. N. Grakov, A. I. Meliukova, în *SA*, XVIII, 1952, p. 123, fig. 3, nr. 6. Strachina de lut de proveniență nesigură din Muzeul istoric de stat din Kiev este perforată sub buză jur împrejur. Menționăm tot aici că, poate ca o reminiscență a necesității atîrnării, două proeminențe-apucători ale unui vas mic bitronconic cu picior, aflat în mormîntul nr. I al cimitirului de la Simeria, și anume două proeminențe-apucători mai mari față de celelalte două, sînt perforate în sens vertical. Cf. M. Roska, în *DolgCluj*, IV, 1913, p. 233—234, fig. 1.

¹⁷⁵ Străchinile au fost cele mai obișnuite vase funerare. În ele se depuneau mîncările așa cum s-a stabilit și în legătură cu cimitirul de la Balta Verde. Cf. D. Berciu, Eug. Comșa, în *Materiale*, III, 1956, p. 396.

¹⁷⁶ N. Vlassa, în *Apulum*, IV, 1961, p. 22, nota 5, p. 23, fig. 4, nr. 5.

¹⁷⁷ I. Kovács, în *DolgCluj*, VI, 1915, p. 265, fig. 34, nr. 2, p. 266, fig. 35, nr. 2.

¹⁷⁸ M. Moga, în *Apulum*, I, 1939—1942, p. 78. Nu este cu totul exclus ca „ceașca” suspensibilă din mormîntul nr. 4 deschisă, dar nereprodusă de autor să fie o ulcică bitronconică.

¹⁷⁹ K. Horedt, în *Materiale*, I, 1953, p. 802, fig. 12, nr. 7.

¹⁸⁰ M. Roska, în *DolgCluj*, IV, 1913, p. 237, fig. 4.

¹⁸¹ V. A. Ilinskaia, *О происхождении культур раннежелезного века на Левобережье среднего Днепра*, în *KS*, 70, 1957, p. 16, nr. 8.

de „glastră de flori“), celălalt cu proeminență în formă de „neg“, dispusă într-un grup simetric. Analogiile relativ apropiate ale acestor recipiente sînt cunoscute doar din cimitirul de la Cipău¹⁸² din Transilvania, din cimitirul de la Stoicani¹⁸³ din Moldova, din curganele timpurii de la Serwatynce și Iwachnowce din Podolia de vest¹⁸⁴ precum și din cîteva descoperiri de pe teritoriul Ungariei¹⁸⁵.

6. *Strachina plată cu buza evazată*, mare, cu diametrul măsurat *in situ* de 500 mm aflată în mormîntul cu cenușă împrăștiată împreună cu un vîrf de lance, are un aspect hallstattian timpuriu, fiind un tip puțin obișnuit în inventarul mormintelor „scitice“ din Transilvania. Analogii oarecum mai apropiate se cunosc din cimitirele tumulare de incineratie de la Balta Verde¹⁸⁶, Bîrsești¹⁸⁷ și Ferigele¹⁸⁸, dar ele nu lipsesc nici din cimitirele scitice din Podolia de vest¹⁸⁹ și nici din regiunea Niprului mijlociu (în perioada prescitică — cultura Bielogradovka — și scitică).

7. Deși, ca întrebuintare, *prîsnellele* n-au nimic de a face cu vasele, dat fiind că și ele sînt lucrate din lut ars, le tratăm aici. Exemplarele conice, găsite în mormintele nr. III și XIV (ambele feminine) au o pastă grosolană, cu pietricele în compoziție, asemănătoare pastei ceștilor cu toarta supraînălțată.

După cum s-a arătat, predominante în inventarul mormintelor „scitice“ de la Ciumbrud sînt vasele de lut. Toate acestea se caracterizează prin aceea că sînt lucrate cu mîna dintr-o pastă închisă, cenușiu-brună, iar uneori aproape neagră, care conține un amestec de pietricele sau fragmente ceramice mărunț pisate. Suprafața exterioară a vaselor este mai mult sau mai puțin minuțios netezită și adeseori lustruită. Dacă facem abstracție de proeminențele-apucători, pe care noi le considerăm funcționale și nu ornamentale, atunci doar trei vase (găsite, respectiv, în mormintele III, XIV și XVI) sînt împodobite. Nu există nici un fel de urme de ceramică grecească importată cum s-a descoperit în cimitirele

¹⁸² N. Vlassa, în *Apulum*, IV, 1961, p. 27, fig. 6, IV, nr. 2, p. 28.

¹⁸³ M. Petrescu-Dîmbovița, în *Materiale*, I, 1953, p. 169, fig. 13, nr. 5.

¹⁸⁴ T. Sulimirski, *op. cit.*, p. 108—109, pl. XVII, nr. 2 (din curganul 3 de la Serwatynce), eventual și nr. 10 (din curganul nr. 4 de la Bilcze Złote).

¹⁸⁵ Din Cîmpia Tisei, din Ungaria de nord și din Slovacia de sud sînt cunoscute: din mormîntul nr. 9 de la Medgyesegyháza (vezi: Zs. Körös, în *FolArch*, V, 1945, p. 56, 58, pl. I, nr. 82, p. 59); din mormintele nr. 12, 14, 21 de la Nógrádkövesd (cf. P. Patay, în *FolArch*, VII, 1955, p. 64, pl. XVIII, nr. 3, 11, p. 65); din mormintele nr. 9, 14/1952 de la Chotín (vezi: M. Dušek, în *AR*, 5, 1953, p. 156, 281—282).

¹⁸⁶ D. Berciu, Eug. Comșa, în *Materiale*, II, 1956, p. 311, fig. 42, nr. 1, p. 313, fig. 44, p. 367, fig. 96, nr. 4.

¹⁸⁷ Seb. Morintz, în *Materiale*, III, p. 221, fig. 2, nr. 4; V, 1959, p. 358, fig. 3, nr. 1, p. 359; VI, 1959, p. 232; VII, [1961], p. 203, fig. 1, nr. 3.

¹⁸⁸ Al. Vulpe, în *Materiale*, V, 1959, p. 364, fig. 3, nr. 3; VII, [1961], p. 220, 221, fig. 3, nr. 1; idem, *Ferigele*, p. 41—44, pl. II, nr. 13—20, pl. III, nr. 1—13.

¹⁸⁹ T. Sulimirski, *op. cit.*, p. 108, pl. XVI, nr. 1 (din curganul nr. 2 de la Bratysław).

de la Bîrsești¹⁹⁰, cele de pe teritoriul R. P. Ungare¹⁹¹, al Ucrainei de vest, de sud sau centrale (din bazinul Niprului¹⁹²) și din regiunea Kubanului mijlociu începînd din ultima treime a sec. VI î.e.n.¹⁹³.

Ceramica descoperită în cimitirul „scitic” de la Ciumbud, destul de abundentă și variată este încă de aspect hallstattian pînă în cele mai mici amănunte. Toate formele își au originea în mediul local, întîlnite fiind în Hallstattul timpuriu sau mijlociu atît de pe teritoriul țării noastre, cît și al celor învecinate. Unele forme pot fi urmărite chiar pînă în epoca bronzului. Din analiza comparativă a ceramicii cimitirelor „scitice” din Transilvania rezultă o concluzie importantă: ea este relativ unitară față de ceramica altor complexe arheologice contemporane, păstrînd trăsături destul de primitive, „arhaice”, ca să zicem așa.

Vasele mari bitronconice aparținînd așa-numitului tip „Villanova”, precum și străchinile cu buza arcuită în interior, sînt răspîndite pe un spațiu atît de mare, încît forma lor de bază nu poate fi considerată caracteristică pentru o anumită regiune sau o anumită populație. „Urnele” de acest tip „Villanova” se întîlnesc în perioada respectivă în România, Bulgaria, bazinul Tisei (în Ungaria), sudul Slovaciei și în U.R.S.S., în apusul Ucrainei (în Podolia de vest), dar, probabil și în Basarabia unde pînă acum asemenea forme nu ne sînt cunoscute. Ceștile cu o toartă înaltă, prevăzută sau nu cu o proeminență în formă de buton, sînt răspîndite deopotrivă în România, în aria culturilor Kuștanovice și Wysocko, în Podolia de vest, părțile centrale ale Ucrainei, în bazinul Tisei, precum și în culturile hallstattiene din Italia centrală¹⁹⁴. Toate aceste recipiente au fost studiate în mod amănunțit de I. H. Crișan, fiind arătate și rădăcinile locale, autohtone, ale acestei ceramicii, și dezvoltarea ei ulterioară¹⁹⁵. Nu este cazul să mai repetăm diferitele aspecte ale problemei; în cele ce urmează aruncăm o privire și asupra legăturilor care există, fără îndoială, între ceramica grosolană a perioadei scitice din Transilvania și ceramica provenită pe de o parte din bazinul Niprului, pe de alta din regiunea Kubanului. În aceste teritorii, așa cum s-a arătat în partea a

¹⁹⁰ Seb. Morintz, în *Materiale*, III, 1957, p. 224; VI, 1959, p. 232, 234.

¹⁹¹ A. Bottyán, în *RégFüz*, nr. 1, 1955, p. 37—38, 42.

¹⁹² Cf. B. N. Grakov, *O работе степной скифской экспедиции*, în *KS*, XXXVII, 1951, p. 133—134.

¹⁹³ N. V. Anfimov, în *SA*, XI, 1949, p. 245 și nota 3.

¹⁹⁴ Cf. I. Lengyel, *Beiträge zur Ursprungsfrage der Kuștanovice-Kultur*, în *FoArch*, XII, 1960, p. 61—69; M. Dušek, *Regiunile carpato-dunărene și Slovacia în Hallstattul tîrziu*, în *ArhMold*, II—III, 1964, p. 283—284.

¹⁹⁵ Este necesar să subliniem însă că bitronconicitatea vaselor este un fenomen care nu apare numai în diferite culturi ale Europei centrale, iradiînd în multe regiuni învecinate, ci ea apare mult mai devreme, încă din a doua jumătate a epocii bronzului în cadrul culturii „srubnice” (este vorba de așa-zisa „späten Balkengraberkultur”), cf. A. V. Arțihovski, *Введение в археологию*, ed. III, Moskva, 1947, p. 63—64. „...Ceramica srubnică toată este cu fundul plat și împarte în două varietăți, ambele egal răspîndite: 1. vase cu muchii ascuțite, adică compuse din două conuri trunchiate unite prin baze, obișnuit ornamentate pe jumătatea de sus printr-un decor sculptat din triunghiuri, romburi sau zig-zaguri trasate; 2. vasele de tipul borcanelor, aproape de formă cilindrică lipsite de ornament...”

doua a studiului nostru, din punctul de vedere al ritului de înmormîntare se pot constata multe analogii cu mormintele de la noi. Analogiile privesc atît perioada prescitică (cum au arătat, pe bună dreptate, Seb. Morintz referitor la unele legături importante între cultura Bielogrudovka și complexul de la Bîrsești¹⁹⁶ și, în mod independent, alți cercetători¹⁹⁷), cît și perioadei scitice (referitor la care I. H. Crișan ne-a atras mai nou atenția, punînd în discuție anumite categorii ale antichităților din perioada despre care este vorba, descoperite în cimitirele și așezarea de la st. Ust-Labinskaia din bazinul mijlociu al Kubanului^{197a}).

Să trecem acum puțin mai amănunțit în revistă ceramica descoperită în bazinul Kubanului și în nordul munților Caucaz pe baza sintezei făcute de cercetătorul sovietic N. V. Anfimov¹⁹⁸. Predominante în inventarul seliștelor, gorodiștelor și cimitirelor *plane* sînt și acolo vasele de lut. Ele sînt caracterizate ca și la noi, prin aceea că sînt lucrate cu mîna, dintr-o pastă cenușiu-brună, uneori aproape neagră, conținînd pietricele sau cioburi pisate. Suprafața exterioară a vaselor este netezită și adeseori lustruită. Pe unele vase există un ornament geometric incrustat sub formă de triunghiuri hașurate¹⁹⁹. Aceste vase aparțin tipului timpuriu de ceramică lustruită scitică și aici lipsesc cu desăvîrșire vasele grecești importate, care se descopere *numai* în curganele Kubanului din sec. VI î.e.n.

Vasele sînt reprezentate prin următoarele tipuri: oale mari în formă de pară (care înlocuiesc vasele mari bitronconice din cimitirele noastre „scitice”), ulcele cu și fără torți, străchini, cești („cupe” sau „căușe”), cu toartă supraînălțată și oale simple. Oalele piriforme pînă la 50 cm înălțime au un gît destul de înalt, cilindric, buza răsfrîntă în afară. Pe pereții unora din ele există *proeminențe în formă de mamele*. Cu toate dimensiunile mari ale vaselor, pereții lor sînt relativ subțiri. Suprafața exterioară este totdeauna bine lustruită. Se întîlnesc și oale cu pereții mai drepți, cu buza îngustă și puțin răsfrîntă în afară. Sub buză este dispus un ornament realizat prin „pișcături”.

Fragmentele de ulcele sînt puține; în general, ele aparțin unor exemplare mici, cu buza ușor răsfrîntă în afară și cu suprafața exterioară lustruită.

Fragmentele de străchini provin de la piese de mărime mijlocie cu marginea ușor îndoită spre interior, cu suprafața lustruită și, uneori, cu o mică proeminență conică imediat sub buză. O formă caracteristică a perioadei scitice timpurii sînt „cupele” (=ceștile) cu toarta supraînălțată, bifurcată la capăt, și cu un ornament (deobicei triunghiuri) incrustat. (Notăm aici că o ceașcă cu toarta supraînălțată bifurcată, nepublicată, provine din cimitirul din perioada scitică de la Uioara de Sus din săpătura

¹⁹⁶ Cf. în *Materiale*, III, 1957, p. 223—224; V, 1959, p. 359—360.

¹⁹⁷ I. Lengyel, în *FolArch*, XII, 1960, p. 61—69; M. Dušek, în *ArchMold*, II—III, 1964, p. 283—284.

^{197a} În *OmD*, p. 123—124.

¹⁹⁸ În *SA*, XI, 1949, p. 245 și urm.

¹⁹⁹ Această ornamentație seamănă mult cu decorurile constatate în legătură cu ceramica de tip Basarabi de la noi, dataată îndeobște în Hallstatt C.

lui I. Kovács²⁰⁰). Cîteva asemenea vase au fost întîlnite, de exemplu, și în stratul inferior (cel mai vechi: sec. VI—V î.e.n.) al așezării fortificate de la st. Ust-Labinskaia.

Am descris mai pe larg materialul ceramic de la st. Ust-Labinskaia pentru a releva analogiile sugestive cu ceramica mormintelor noastre „scitice”. Asemenea analogii apar însă și în alte descoperiri din Kuban, legate, prin ritul de înmormîntare și prin inventar, de aspectul Ust-Labinskaia: Mozdok²⁰¹, Nalcik²⁰², st. Nesterovskaia²⁰³, Isti-su²⁰⁴ etc. Dintre acestea, sînt deosebit de importante pentru noi mormintele de la Mozdok, în care s-au descoperit multe vase mari, bitronconice, cu proeminente-apucători, de caracter „protovillanovian”.

Legătura cu ceramica perioadei scitice din Transilvania noi o putem urmări și pe vasele perioadei prescitice²⁰⁵ dar mai ales pe ceramica din curganele scitice, așezările întărite și cenușarele (золяники) Ucrainei. În compunerea acestui grup de ceramică neagră lustruită, intră oale de dimensiuni mari, deosebindu-se printr-un gît înalt, vase mari de formă bitronconică, terminate printr-o buză răsfrîntă, vase nu prea mari, bogat ornamentate, cu un corp sferic și gît cilindric, cu buza larg răsfrîntă, căni și străchini mari, căni cu picior și, în sfîrșit, cești (cupe, căușe) cu toarta supraînnălțată. Torți există și la alte vase, uneori ele terminîndu-se printr-o ramificare, amintind coarnele. Pe vasele de acest gen se întîlnesc ornamente în relief sub formă de valuri, proeminente sau umflături. Multe sînt acoperite cu un ornament geometric încrustat, umplut cu o pastă albă din var²⁰⁶. Analogiile ne duc, așa dar, și spre regiunile noastre, dar și spre Kuban.

Problema ceramicii epocii scitice este foarte complexă. În cele arătate mai sus, am atras atenția asupra unor laturi ale chestiunii atît de controversate, care pînă acum n-au fost luate deloc în considerare sau erau atinse doar, într-o măsură foarte redusă. Sîntem departe de a le rezolva într-un mod satisfăcător. Totuși, trebuie să remarcăm anumite similitudini vădite, care în viitor vor necesita o studiere mai atentă și amănun-

²⁰⁰ Material inedit în MuzIstCluj, nr. inv. de săpătură 34.

²⁰¹ B. B. Piotrovski, A. A. Iessen, *Моздокский могильник*, Leningrad, 1940, tabelul III, nr. 1—2, pl. VII. Vezi încă: Gy. Gazdapusztai, *Beziehungen zwischen den präsytischen Kulturen des Karpätenbeckens und des Nordkaukasus. (Beiträge zum sogenannten Kimmerierproblem)*, în *ActaAntArh*, tom. V, 1963, p. 27; idem, *Zusammenhänge der Kulturen der Ungarischen Tiefebene und des Nordkaukasus in der Skythenzeit*, în *ActaAntArh*, VIII, 1965, p. 108—109, 114.

²⁰² A. A. Iessen, *Северо-кавказские сосуды с изображением оленя*, în *SGAIMK*, 1931/2, p. 14—18.

²⁰³ E. I. Krupnov, *Археологические памятники Ассинского ущелья*, în *Trudî GIM*, fasc. XII, 1941, p. 157 și urm. — Această lucrare o cunosc numai din studiul lui N. V. Anfimov; idem, în *Trudî GIM*, XVII, 1948, p. 17—35.

²⁰⁴ A. P. Kruglov, în *VDI*, 1938/3 (4), p. 250; O. A. Artamonova-Poltavțeva, în *SA*, XIV, 1950, p. 61—69.

²⁰⁵ A. I. Terenojkin, *Скифская Днепровская правобережная экспедиция*, în *KS*, XXXVII, 1951, p. 117—125; B. N. Grakov, în *KS*, XXXVII, 1951, p. 131—136.

²⁰⁶ A. A. Spișin, *Курганы скифов пахарей*, în *IAK*, fasc. 65, 1918, p. 100; N.E. Makarenko, *La civilisation des Scythes et Hallstatt*, în *ESA*, V, 1930, p. 22—48; A. A. Potapov, *Inkrustierte Keramik von Belsk*, în *ESA*, IV, 1929, p. 162—168.

țită. Cu toată asemănarea apropiată a unor tipuri izolate de vase din toate trei grupele discutate (Kuban, Ucraina, Transilvania), ceramica cimitirelor „scitice” din Transilvania își are trăsăturile sale locale²⁰⁷, care nu se repetă nici în ceramica nordcaucaziană, nici în cea ucraineană. Ea are un aspect destul de arhaic și modest, pe de o parte față de apogeul atins pe la sfârșitul epocii bronzului, precum și în etapele A—C ale Hallstattului, pe de altă parte față de grupele contemporane Balta Verde, Gogoșu, Ferigele și Bîrsești, mai departe ceramica bazinului Niprului și cea a Kubanului. Constatăm atare situație, dar, deocamdată nu o putem explica în mod satisfăcător.

Descoperirea ceramicii relativ omogene ca tip, pe o suprafață mare, din Transcaucazia pînă în Europa centrală nu presupune neapărat un grup de triburi înrudite. Are absolută dreptate A. A. Iessen cînd socotește că fiecare dintre grupele izolate de ceramică „... reprezintă o producție compusă independent pe bază locală, iar asemănarea între ele trebuie să fie explicată, pe de o parte prin dezvoltarea convergentă a producției ceramice, în condiții economice și tehnice asemănătoare, iar pe de alta, prin existența relațiilor intertribale...” care în perioada scitică au cuprins teritorii imense.

Unelte și arme. 1. *Cuțite.* În afară de cîteva fragmente de metal, greu determinabile, în cimitirul „scitic” de la Ciumbrud nu s-a găsit decît o singură lamă de fier. Cuțitul are lama arcuită spre interior (fig. 8/36). Plăselele, probabil de lemn sau de os, se prindeau de partea metalică prin nituri de fier. Cuțitul era lucrat cu ciocanul și este puternic mîncat de rugină. Asemenea piese sînt considerate, în general, comune și caracteristice pentru perioada hallstattiană. Exemplarul nostru aparține grupului de cuțite scurte²⁰⁸. Faptul că în mormîntul „scitic” de la Șaroș-Sonde lama cuțitului s-a descoperit pe latura dreaptă a bazi-nului, justifică părerea lui I. H. Crișan, că această piesă, probabil, a fost purtată la briu.

Față de afirmația că aceste cuțite s-ar încadra perfect în mediul hallstattian din Europa centrală, I. Kovács a atras atenția²⁰⁹ asupra faptului că exemplarele găsite la Tîrgu Mureș (între totul analoage cu cel din cimitirul de la Ciumbrud), cu o singură curbura ușoară, și *cu vîrful în jos* au mai multe afinități cu cuțitele cu mînere de os aflate în curganele

²⁰⁷ În legătură cu această problemă, între altele cf. P. Reinecke, în *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 6—7; I. Kovács, în *DolgCluj*, VI, 1915, p. 275—278; V. Pârvan, *Getica*, p. 420—430; N. Fettich, *A garcsinovói szkíta lelet. Der skythische Fund von Gartschinowo*, în *ArchHung*, XV, Budapest, 1934, p. 39, 41; M. Roska, în *ESA*, XI, 1937, p. 201; idem, *Újabb szkíta leletek Nagyenyed környékéről. Neuere skythische Funde aus der Umgebung von Nagyenyed*, în *KözlCluj*, II, 1942, p. 225; D. Popescu, *Sciții în Transilvania*, în *Transilvania*, 74/3—4, 1943, (extras), p. 17; Á. Bottyán, în *RégFüz*, 1, 1955, p. 13—42; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 18—21, 41—82; M. Párducz, în *Tezele de dizertație*, p. 5—7.

²⁰⁸ După părerea lui Á. Bottyán, (în *RégFüz*, 1, 1955, p. 43—45) *akinakes*-ul cu un singur tăis s-ar fi dezvoltat din grupul cuțitelor lungi, părere pe care, cel puțin momentan, trebuie s-o privim cu o oarecare rezervă.

²⁰⁹ I. Kovács, în *DolgCluj*, VI, 1915, p. 273.

de la Smiela, decît cu cele hallstattiene central-europene, la care curbura este dublă, vîrfurile fiind îndreptate în sus²¹⁰, iar lama nu e prinsă de mîner cu nituri, ci este bătută, înfiptă în mîner²¹¹.

Cuțite similare au fost descoperite în cimitirele de la Tîrgu Mureș²¹², Cristești²¹³, Gîmbaș și Aiud²¹⁴, Teiuș²¹⁵, Deva-Șoimuș²¹⁶, Șaroș-Sonde²¹⁷, dar și în cimitirele de la Bîrsești²¹⁸ și Ferigele²¹⁹ din teritoriile extracarpate ale țării noastre; piese aproape identice au fost aflate și în cimitirele Csanytelek, Künszentmárton-„Jaksor“, Szentes-„Vekerzug“²²⁰, Mezsés și Muhi-pusztá²²¹, Tápiószéle²²² (în R. P. Ungară), Vel'ka Maňa²²³ etc. Exemplare asemănătoare cuțitelor noastre care, de altfel, cum am precizat, se deosebesc de cele de tip „hallstattian“ (descoperite, de pildă, în cimitirul de la Balta Verde și Gogoșu)²²⁴ sînt cunoscute, de exemplu, din grupurile de morminte de la Lugovo²²⁵ și Isti-su²²⁶, ambele datate în sec. VI—V î.e.n.

2. *Vîrfurile de săgeți*. Printre arme, vîrfurile de săgeți ocupă, numeric, locul de frunte. Vîrfurile de săgeți din bronz de diferite tipuri în trei muchii sînt elemente obișnuite ale inventarelor funerare scitice. Aripioarele la toate vîrfurile de săgeți sînt bine reliefate și ascuțite. Cele de os în patru muchii sînt mai rare, iar relativ foarte rare sînt cele

²¹⁰ Cf. de pildă, J. Hampel, *op. cit.*, vol. I, pl. XVI, nr. 1, 3, 6—7.

²¹¹ J. R. Aspelin, *Muinaisjäännöksiä suomen suvun asumus-aloilta. I. Kiviaika ja pronssiaika. Antiquités du Nord Finno-Ougrien. I. Âges de la pierre et du bronze*, vol. III, Helsinki, 1878, p. 208, nr. 949—950; S. V. Kiselev, *Древняя история Южной Сибири*, în *MIA*, 9, Moskva-Leningrad, 1949, p. 139, pl. XXIII, nr. 4—7, 9—13; despre cuțitele de tip central-europene cf. de pildă cuțitul de la Rupea; vezi V. Pârvan, *Getica*, p. 484, fig. 328.

²¹² I. Kovács, în *Dolgozások*, VI, 1915, p. 261, 262, fig. 30, nr. 12, p. 265, vezi și p. 273.

²¹³ I. H. Crișan, în *ActaMN*, II, 1965, p. 61, fig. 12, nr. 12.

²¹⁴ În *ESA*, XI, 1937, p. 178, p. 171, fig. 2, nr. 2.

²¹⁵ K. Horedt, în *Materiale*, I, 1953, p. 803, fig. 11, nr. 13.

²¹⁶ O. Floca, în *Sargetia*, I, 1937, p. 60, fig. 6, p. 63.

²¹⁷ I. H. Crișan, în *ActMed*, 3, 1955—1956, p. 53, 55, nr. 2, pl. I, 23 b.

²¹⁸ S. Morintz, în *Materiale*, V, 1959, p. 358.

²¹⁹ Al. Vulpe, în *Materiale*, V, 1959, p. 363; idem, *Ferigele*, p. 62, pl. XVIII, nr. 15—16, tipul A₂.

²²⁰ G. Csallány, M. Párducz, în *ArchÉrt*, ser. III, V—VI, 1944—1945, p. 82, 92, 98, 110, pl. XXXII, nr. 5.

²²¹ A. Leszih, în *FolArch*, I—II, 1939, p. 79, 86, pl. IV, nr. 24; p. 73, 82, pl. III, nr. 27.

²²² M. Párducz, în *ActArchBp*, XVIII, 1966, pl. XII, nr. 14, 28, pl. XIX, nr. 1, 30, pl. XXXIX, 29, pl. XLV, nr. 1, pl. L, nr. 6, pl. LII, nr. 5, pl. LIX, nr. 4, 12, pl. LXIV, nr. 20, pl. LXV, nr. 1, 6.

²²³ B. Benadik, în *AR*, 5, 1953, p. 672, 718, fig. 303.

²²⁴ D. Berciu, Eug. Comșa, în *Materiale*, II, 1954, p. 324, fig. 53, nr. 3, p. 330, fig. 60, nr. 1, p. 333, fig. 61, nr. 1—2, p. 336, fig. 64, p. 348, fig. 78, p. 363, fig. 93, nr. 2, 5, p. 370, fig. 100, nr. 1, p. 386, fig. 126, nr. 1—2, p. 412, fig. 3, p. 416, fig. 139, nr. 3, p. 419, fig. 143, nr. 1, p. 441, fig. 165, nr. 3, p. 442, fig. 167, nr. 167, p. 454, fig. 182, nr. 6, 11.

²²⁵ E. I. Krupnov, *Новые данные по археологии Северного Кавказа*, în *SA*, X/3, 1958, p. 3, fig. 7, nr. 4.

²²⁶ O. Artamonova-Poltavtseva, în *SA*, XIV, 1950, p. 48, fig. 19 (din mormintele 7—8, 15, 17).

de fier. Vîrfuri de săgeți din bronz, similare celor de la Ciumbrud se cunosc din mormintele de la Archita, Cristești, Deva, Jidvei, Murgești, Posmuș, Proștea Mică, Teiuș, Tîrgu Mureș etc.²²⁷.

Morminte în care s-au descoperit vîrfuri de săgeți de bronz în trei muchii, în asociație cu vîrfuri de săgeți din os se cunosc de la Aiud, Blaj, Gîmbaș. Cele două locuri, în afara Ciumbrudului, unde s-au aflat pînă acum morminte în care vîrfurile de săgeți din bronz erau împreună cu cele de os și cele de fier sînt Lopadea Nouă (din imediata vecinătate) și Șaroș-Sonde²²⁸.

Tot aici trebuie să amintim un obiect în formă de elice (fig. 8/7), avînd analogii în cimitirele de la Gîmbaș, Proștea Mică și Satu Nou²²⁹. Asemenea piese aparțineau, fără îndoială, unor săgeți, poate cu utilizări speciale²³⁰.

Vîrfurile de săgeți din bronz în două muchii, de diferite dimensiuni și variante, în formă de frunză de salcie etc. fac parte dintr-un tip bine cunoscut, ca și cele în trei muchii de altfel, pe un spațiu imens, de la munții Altai²³¹ pînă în Alpi²³², și din Turkestanul sovietic²³³ pînă în Asia

²²⁷ I. H. Crișan, în *ActMed*, 3, 1955—1956, p. 64—68.

²²⁸ În legătură cu enumerarea acestora vezi: I. H. Crișan, în *ActMed*, 3, 1955—1956, p. 57, precum și p. 65—68, cu toată bibliografia citată acolo, inclusiv fig. 1.

²²⁹ Elicele de la Gîmbaș se află în MuzIstCluj, inv. nr. III. 8891, III. 8896; despre piesa de la Proștea Mică: P. Reinecke, în *ArchErt*, XVII, 1897, p. 16, fig. 5; M. Roska, în *ESA*, XI, 1937, p. 175, fig. 13 g; în legătură cu exemplarul de la Rodbav, cf. P. Reinecke, în *ArchErt*, XVII, 1897, p. 17; pentru elicele de la Satul Nou vezi: B. Mitrea, *Un cimitir geto-dacic în sud-vestul Dobrogei*, în *OmD*, p. 409—410, fig. 1, nr. 3, p. 412.

²³⁰ Pentru analogii etnografice, deși îndepărtate din punct de vedere geografic cf.: *Древности Минусинского Музея. Памятники металлических эпохь Атлась*, Tomsk, 1886, pl. XV—XVI; G. Buschan, *Völkerkunde*, vol. II, Berlin, f.a. p. 338; A. F. Medvedev, *Татаро-монгольские наконечники стрел в восточной Европе*, în SA, 1966/2, p. 50—60, p. 1—5; V. J. Tolmačev, *Chinesische Bogenpfeile aus der Zeit Da-Tsiu-Dynastie*, în *ESA*, XI, 1937, p. 159—165, fig. 1, nr. 8, 12, 26. Menționăm totodată că vîrfurile de săgeți de la Gîmbaș, cu elice, care provin din materialul săpăturilor din 1913, executate de M. Roska, fac parte din patrimoniul MuzIstCluj, fiind înregistrate sub nr. inv. III. 8868 și III. 8889—8891. Primul a fost găsit lîngă femurul stîng al scheletului nr. XVIII, iar celelalte două piese tot lîngă femurul stîng al scheletului din mormintul nr. XX. În inventare sînt trecute greșit ca „pandantive de bronz”. Exemplarul de la Proștea Mică are aripioare puțin mai bine arcuite decît al nostru. Cf. V. Părvan, *Getica*, p. 365; M. Roska, în *ESA*, XI, 1937, p. 174, 175, fig. 13 g.

²³¹ Pentru împrejurimile Munților Altai (perioada Tagar, sec. VIII—II î.e.n.) vezi: S. V. Kiselev, în *MIA*, nr. 9, 1949, pl. X, nr. 7, 10 etc.

²³² P. Reinecke, în *ArchErt*, XVII, 1897, p. 3—4; idem, *Eine dreikantige Bronzepfeilspitze aus Oberfranken, in Germania*, XXV, 1941, p. 82—85; H. Schmidt, *Archaeological excavations in Anau and old Merv*, în R. Pumpelly, *Explorations in Turkestan, Expedition of 1904, Prehistoric civilisations of Anau*, Washington, 1908, p. 183—186; T. Sulimirski, *op. cit.*, p. 110—111, pl. IV—V, VIII—IX, XI; idem, *Die Skythen in Mittel- und Westeuropa, in Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte*, Hamburg, 1958, p. 793—799.

²³³ H. Schmidt, în R. Pumpelly, *Explorations in Turkestan*, p. 183—186; S. P. Tolstov, *По следам древнехорезмийской цивилизации*, Moskva—Leningrad, 1948, p. 92, fig. 21, nr. 6, p. 109, fig. 23, nr. 1 din cadrul culturii K'ang-kiü.

Mică²³⁴, încă din perioada prescitică. Ele sînt bine datate în complexele arheologice din care fac parte. În general, se poate spune că majoritatea acestora se datează în sec. VII—VI. Aşa, de pildă, vîrfurile de săgeată în două muchii cu „cîrlig” (fig. 8/19—20, 27) care provin din mormîntul nr. VI au analogii foarte apropiate cu cele găsite în curganul nr. 406 de la Goriacevo, cu cele din curganul nr. 487 de la Jurovka, şi cele din curganul de la Lenkovţi²³⁵. Din regiunea Kobanului iarăşi se cunosc o serie de analogii timpurii²³⁶.

Vîrfurile de săgeţi de bronz în trei muchii, piramidale (fig. 8/21-22, 28-29) au analogii foarte apropiate în cele din curganul nr. 406 de la Coriacevo, din curganul de la Lenkovţi²³⁷. Starşaia Moghila (toate din sec. VII—VI î.e.n.) şi în unele exemplare cunoscute din regiunea Kobanului²³⁸.

Săgeţile scitice cele mai vechi, tip în care se încadrează, în general, cele din Transilvania şi, în special, cele de la Ciumbrud, sînt cu dulie, plate, adeseori asimetrice (vezi fig. 8/19-20), în mod frecvent cu un „spin” pe dulie. Către sec. VI—V î.e.n. aceste vîrfuri de săgeţi arhaice sînt înlocuite de altele care vor predomina pînă tîrziu peste tot. Ele sînt în trei muchii (vezi fig. 8/21-22, 28-29), uneori cu faţetele plate, dar cel mai des cu faţetele concave şi cu muchiile proeminente (fig. 8/23-26). Acestea predomină în atare perioadă de la Marea Mediterană, unde sînt multe în Grecia, pînă în Siberia, unde sînt multe pe Ienisei. Zeci de mii de asemenea săgeţi s-au găsit în curgane; multe dune de pe Nipru, Volga, Ienisei şi Amu-Daria sînt presărate cu mici vîrfuri de săgeţi din bronz. Forme de turnat s-au găsit însă foarte puţine: una la Olbia şi trei în Ural, lângă Celiabinsk²³⁹. Ca şi săgeţile arhaice plate, săgeţile de tip mai nou, „cla-

²³⁴ E. F. Schmidt, *Anatolia trough the Ages (Alishar-Hüyük)*, 1938, p. 138, fig. 196, săgeţi scitice de tipuri timpurii din săpăturile stratului nr. V.

²³⁵ A. I. Meliukova, *Вооружение скифов*, în *ASSSR*, fasc. D, 1—4, Moskva, 1964, p. 17—18, pl. VI A, nr. 1; Z, nr. 2—4; I, nr. 1 etc.

²³⁶ S. Gallus, T. Horváth, în *DissPann*, ser. II, nr. 9, pl. LXXVIII, nr. 6 etc.

²³⁷ A. I. Meliukova, în *ASSSR*, D, 1—4, 1964, p. 17—18, pl. 6 A, nr. 4—5; I, nr. 8; O, nr. 20.

²³⁸ S. Gallus, T. Horváth, în *DissPann*, ser. II, nr. 9, pl. LXXVII, nr. 67. — Pentru analogii de pe cursul mijlociu al Volgăi şi din Siberia de Vest, cf. J. R. Aspelin, *op. cit.*, vol. I, Helsinki—Pietari—Paris, 1877, p. 62, nr. 256—258, 261, 263—265; pentru analogii din regiunea Poltava, din curganul de la Popovka, vezi: B. Pósta, *Régészeti tanulmányok az Oroszföldön. Archaeologische Studien auf russischem Boden*, part. II, Budapest—Leipzig, 1905, în *Zichy Jenő harmadik ázsiai utazása. Dritte asiatische Forschungsreise des Grafen Eugen Zichy*, vol. II, p. 464—469, fig. 259 şi din aşezarea deschisă de la Pojarnaia Balka II, acest exemplar fiind datat în sec. VII—VI î.e.n. (cf. I. I. Liapuşkin, în *KS*, XXXVII, 1951, p. 123—124; idem, în *MIA*, 104, 1961, p. 125, fig. 66; A. A. Iessen, *Некоторые памятники VIII—VII вв. до н.э. на Среднем Кавказе*, în *VSSA*, p. 115, fig. 3, p. 116, fig. 4; V. A. Ilinskaia, *Керамика скифских погребений Посулья*, în *VSSA*, p. 178, fig. 111, p. 180, fig. IV, p. 182, fig. V; B. B. Piotrovski, *Ванское царство (Урарту)*, Moskva, 1959, fig. 79, 84.).

²³⁹ Cf. A. V. Arťihovski, *Введение ...*, p. 97—98; idem, *Основы археологии*, Moskva, 1955, p. 113—114; A. I. Meliukova în *ASSSR* fasc. D, 1—4, 1964, p. 14—23, fig. 1, pl. 6—7.

sice“, au dulie și, adeseori, „spini“. Într-o fază și mai târzie dulia dispare, baza găurită a săgeții prinzându-se direct pe lemn²⁴⁰.

Rezumînd cele arătate în legătură cu problema vîrfurilor de săgeți, trebuie precizate următoarele: a) în cimitirul „scitic“ de la Ciumbrud sînt prezente atît vîrfuri de săgeți din os, cît și cele de bronz arhaice (plate) sau „clasice“ (în trei muchii) cu dulie.

b) În schimb, lipsesc din cimitirul nostru vîrfurile, tot în trei muchii, însă fără manșon tubular, care sînt prezente deopotrivă în cimitirul de la Birsești și în cimitirele din cîmpia Tisei și din Slovacia de sud, împrejurare care subliniază și ea aspectul arhaic al descoperirilor „scitice“ de la Ciumbrud.

3. *Akinakes*-ul de fier (fig. 7) din mormîntul nr. II, care se caracterizează prin minerul terminat printr-o bară orizontală și prin profilarea în trei (?) caneluri a minerului, la care se adaugă obișnuita gardă cordiformă, este de un tip destul de răspîndit în regiunile carpato-dunărene²⁴¹.

²⁴⁰ Cf. P. Reinecke, în *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 3; A. V. Arțihovski, *Введение...*, p. 98; idem, *Основы...*, p. 113—114; A. I. Meliukova, în *ASSSR*, fasc. D, 1—4, 1964, p. 23—32, pl. 8—9 și fig. 1.

²⁴¹ Pentru analogii din Transilvania, cf. I. H. Crișan, în *OmD*, p. 118—120; N. Vlassa, în *Apulum*, IV, 1961, p. 39—40. Piese enumerate și bibliografia citată în aceste două studii ne scutesc de reluări. Pentru analogii din complexele de la Birsești și Ferigele, cf. S. Morintz, în *Materiale*, V, 1959, p. 358, fig. 6; VII, [1961], p. 201, fig. 2, p. 203, fig. 3; Al. Vulpe, în *Materiale*, V, 1959, p. 363—364, 368, fig. 5 și fig. 6, nr. 8; idem, *Ferigele*, p. 58—61, pl. XV, nr. 2; pl. XVI nr. 2, tipul A₁. Pentru analogii din Cîmpia Tisei și din Ungaria de nord, cf. A. Bottyán, în *RégFüz*, nr. 1, 1955, p. 45—46, pl. IV, nr. 1; pl. V, nr. 1, 2, 5, pl. VI, nr. 11, pl. VII, nr. 6; M. Párducz, în *ActArchBp*, XVIII, 1966, pl. LII, nr. 10, pl. LXV, nr. 3 a—b; pentru Slovacia de sud, cf. M. Dušek, în *ArchMold*, II—III, 1964, p. 285; pentru Podolia de vest, cf. T. Suliminski, *op. cit.*, p. 111, pl. IX, nr. 6, pl. XI, nr. 1 r; pentru analogii mai noi, mai îndepărtate, din Caucaz, cf. E. I. Krupnov, în *SA*, 1958/3, p. 102, fig. 6, nr. 1—3; din curganele cimitirului de la Lugovo, cf. B. V. Tetohov, *Раскопки тлийского могильника в 1960 г.*, în *SA*, 1963/1, p. 168, fig. 4, nr. 4, p. 169, fig. 5, nr. 2. În legătură cu cimitirul de la Tli trebuie menționat că pumnalele de fier au fost găsite împreună cu pumnale de bronz, marcînd, probabil, o fază de trecere de la folosirea *akinakes*-urilor de bronz la cele de fier. *Akinakes*-urile scitice provenind din regiunea pontică aproape fără nici o excepție au două tășuri. Cele cu un singur tăș alcătuiesc un cerc aparte, după cum a constatat încă W. Ginters (*Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland*, în *Vorgeschichtliche Forschungen*, fasc. II/1, Berlin, 1928, p. 23—33; M. Dušek, *Die thrakoskythische Periode in der Slowakei*, în *SLA*, IX/1—2, p. 162). În legătură cu acestea, mai trebuie menționat că *akinakes*-urile cu un singur tăș sînt cunoscute în nordul Caucazului începînd din sec. VI î.e.n., iar cele cu două tășuri ca și *akinakes*-urile cu un singur tăș apar în mormintele tracie din Bulgaria (M. Mircev, *Раннотракийскат некропол при Равна, Варненско*, în *Arheologija-Sofia*, II/1, 1960, p. 30, fig. 30.) În perfectă concordanță cu cele observate de M. Dušek (în *ArchMold*, II—III, 1964, p. 285), credem că „...este mai probabil că pumnalele de acest tip, făcînd abstracție (eventual!) de acelea de factură locală cu un singur tăș, provin la noi din regiunile răsăritene...“. Observația lui W. Ginters (*op. cit.*, p. 28 și urm.) acceptată și amplificată de A. Bottyán (în *RégFüz*, 1, 1955, p. 44—45), în privința modificării tipului „vechi“ (cu două tășuri), în tipul „nou“, cel cu un tăș, pe baza unor influențe locale care și-au avut efectul la sfîrșitul perioadei hallstattiene, dar mai degrabă în perioada Latène, concretizat în cadrul grupului scitic din cîmpia Tisei, de unde ar fi pătruns spre răsărit, adică spre Transilvania, prin valea Mure-

Cele mai multe analogii însă, le întâlnim, pe de o parte, în Podolia de vest și în bazinul Niprului, pe de altă parte în Caucazul de nord și bazinul râului Kuban, pumnalele de bronz din Asia centrală sovietică și cele din Siberia, avînd altă formă, puțin schimbată față de exemplarele noastre²⁴².

Pumnalul din mormîntul nr. II de la Ciombrud își găsește deci perfecte analogii în cadrul culturii materiale scitice din Transilvania sau din altă parte și se datează în sec. VI—V î.e.n.

4. Cele două *topoare duble de fier* de tipul „tîrnăcop”²⁴³, dintre care unul s-a aflat într-o stare destul de rea, în mormîntul nr. II (fig. 8/37), iar celălalt, în stare de conservare mult mai bună, provine dintr-un mormînt distrus, sînt și ele bine cunoscute din diferite descoperiri de pe teritoriul Transilvaniei. Exemplare asemănătoare s-au găsit în grupurile de morminte de la Aiud-„Cinegetelek”²⁴⁴-parcul orașului²⁴⁵, Gîmbaș²⁴⁶, Deva-Șoimuș²⁴⁷ și Cristești²⁴⁸.

șului, nu mai poate să stea în picioare, deoarece materialul scitic din Ardeal este cu cel puțin o jumătate de secol mai vechi față de cel din Cimpia Tisei, cum afirmă însuși Á. Bottyán (*op. cit.*, p. 72—75. Cf. încă M. Párducz, *Tezele de disertație*, p. 10). În privința analizei cauzelor acestei modificări, susnumiții, poate, au dreptate. Pe cînd *akinakes*-ul adevărat de tip scito-persan, în esență este un pumnal, o armă de împuns, varianta cu un singur tăiș mai degrabă e un fel de cuțit, o armă de tăiat (asemănător *falcatei* celtice). Această schimbare radicală denotă, probabil, modificarea felului de luptă. Cf. încă N. Fettich, în *ArchHung*, XV, 1934, p. 37—40.

²⁴² Cf. de pildă: J. R. Aspelin, *op. cit.*, vol. I, p. 52—53, nr. 164—179, p. 108, nr. 416—419, p. 119, nr. 501—504; S. V. Kiselev, în *MIA*, 9, 1949, p. 137, pl. XXII, nr. 3, pl. XXV, nr. 1—9, pl. XXIX, nr. 6 etc. În legătură cu perioada de timp foarte lungă de folosire și cu răspîndirea *akinakes*-ului, cf.: P. Reinecke, în *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 2; idem, *Die skythischen Alterthümer im mittleren Europa*, în *ZfEthn*, XXVIII, 1896, p. 16—19 și 36; idem, *Ueber einige Beziehungen der Alterthümer China's zu denen des skythisch-sibirischen Völkerkreises*, în *ZfEthn*, XXIX, 1897, p. 154—155. În privința purtării pumnalelor avem cîteva exemple atît de la noi din țară, cît și de pe teritoriul Uniunii Sovietice. Între acestea amintim statuia de la Stupina (com. Crucea, r. Hirșova, reg. Dobrogea), cea de la Sibioara, din România, cele de la Ternovka, Kalinovka etc. din U.R.S.S. Cf. V. Canarache, *Considerații asupra unei statui inedite din timpul orînduirii comunei primitive din Dobrogea*, în *SCIV*, IV/3—4, 1953, p. 709—720; A. D. Alexandrescu, *Două statui traco-scitice din Dobrogea*, în *SCIV*, IX/1—2, 1958, p. 291—299; idem, *În legătură cu statuile „scitice”*, în *SCIV*, IX/2, 1960, p. 383—389, cu un tabel sinoptic și cu o hartă de răspîndire foarte instructivă. Cf. încă: A. I. Meliukova, *Каменная фигура скифо-война* în *KS*, XLVIII, 1952, p. 125—128, fig. 39.

²⁴³ Privitor la caracterul acestor arme (—unelte ?), vezi și P. Reinecke, în *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 3—4; G. Nagy, *Skytha leletek*, în *ArchÉrt*, XXXIII, 1913, p. 316—318; V. Pârvan, *Getica*, p. 363 și urm.; A. I. Meliukova, în *ASSSR*, fasc. D, 1—4, 1964, p. 65—68, pl. 21.

²⁴⁴ P. Reinecke, în *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 18—19; K. Herepey, în *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 64—65, 66.

²⁴⁵ K. Herepey, în *ArchÉrt*, XVIII, 1898, p. 267, 268; idem, în *AFM*, II/1, p. 71 (din mormîntul nr. 8).

²⁴⁶ M. Roska, în *ESA*, XI, 1937, p. 178 (din mormîntul nr. I, dezvelit de J. Bodrogi).

²⁴⁷ O. Floca, în *Sargetia*, I, 1937, p. 60.

²⁴⁸ I. H. Crișan, în *ActaMN*, II, 1965, p. 61, 62 (din mormîntul nr. 9).

Topoarele noastre duble de fier au un tăiș îngust, iar celălalt braț, fără tăiș, este puțin rotunjit la vîrf, orificiul din mijloc, pentru coadă, e foarte ușor oval. Analogiile din zona extracarpatică sînt extrem de reduse ca număr: doar în mormîntul movilei nr. XVII de la Bîrsești a ieșit la lumină un exemplar mai mult sau mai puțin similar²⁴⁹. Restul topoarelor din cimitirele de incinerare ale acestei perioade sînt de cu totul alt tip²⁵⁰. Toporul specific grupelor Bîrsești și Ferigele este toporul de fier cu două tăișuri (bipen). Acest tip de secure se întîlnește în depozitul de bronzuri de la Bălvănești (HC)²⁵¹, în așezarea întărită de la Teleac²⁵², iar la Gogoșu²⁵³ și Orăștie apare cu fibule-ochelari, în complexe din sec. VI—V î.e.n. Pe cînd toporul de fier cu un singur tăiș este întîlnit la traci, dar și la sciți, toporul cu două tăișuri este specific numai pentru traci.

Dacă din cimitirele de la Bîrsești și Ferigele lipsesc topoarele de fier asemănătoare celor găsite în mormintele din Transilvania, ele se cunosc într-un număr relativ mare în grupurile de morminte din Cîmpia Tisei și din partea nordică, deluroasă a Ungariei. Astfel, de exemplu, ele sînt prezente în cimitirele scitice de la Csanytelek²⁵⁴, Nagyhalász-, „Homoktanya”, Nyíregyháza—Pazonyi-utca, Szentes-, „Vekerzug”²⁵⁵, Muhi-pusztá, Tiszakeszi, Meszes²⁵⁶, Piliny, Homokterenyé-, „Kerekdomb”, Szanda²⁵⁷, Tápiószele²⁵⁸ etc.

Deși ca formă generală topoarele de luptă descoperite în grupurile scitice din Podolia de vest²⁵⁹, din bazinul Niprului²⁶⁰, regiunea Kubanului și regiunea Volgăi²⁶¹, precum și din Siberia de sud²⁶² amintesc de exem-

²⁴⁹ S. Morintz, în *Materiale*, VI, 1959, p. 234—235.

²⁵⁰ S. Morintz, în *Materiale*, V, 1959, p. 358, fig. 5; VI, 1959, p. 234—235 (fig. 4); Al. Vulpe, *Ferigele*, p. 62—63, pl. XIX.

²⁵¹ M. Rusu, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 199.

²⁵² K. Horedt, I. Berciu, Al. Popa, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 357. Vezi și nota 63.

²⁵³ D. Berciu, Eug. Comșa, în *Materiale*, II, 1956, p. 423, fig. 147, nr. 1.

²⁵⁴ G. Csallány, M. Párducz, în *ArchÉrt*, ser. III, V—VI, 1944—1945, p. 84, 92, 101, 110 (din mormîntul nr. 19).

²⁵⁵ M. Párducz, în *ActaArchBp*, II, 1952, p. 155, pl. LXVI, fig. 5—6, pl. LXVII, nr. 1—2, pl. LXVIII, nr. 5; IV, 1964, pl. V, nr. 4 a-b.

²⁵⁶ A. Leszih, în *FolArch*, I—II, 1939, p. 74, 83, p. 79, 85—86, pl. IV, nr. 18, p. 79, 86, pl. IV, nr. 20, 27, 29 (mormintele nr. 1—3).

²⁵⁷ P. Patay, în *FolArch*, VII, 1955, p. 67, nr. 98—99, pl. XVI, nr. 6—7, p. 68, nr. 3, 9, pl. XII, XIV.

²⁵⁸ M. Párducz, în *ActaArchBp*, XVIII, 1966, pl. LII, nr. 10.

²⁵⁹ T. Sulimirski, *op. cit.*, p. 111, pl. IX, nr. 6 (din curganul nr. 1 de la Dupliska), pl. XI, nr. 1 r (de la Nowosiółka—Grzymalowska).

²⁶⁰ E. H. Minns, *op. cit.*, p. 72; M. Ebert, în *RLV*, vol. XIII, p. 66, pl. XXXIX A, f; V. A. Illinska, *Скифски сокури. Скифские топоры*, în *Arheologhiia-Kiev*, XII, 1961, p. 27—52, mai ales p. 32, fig. 3, p. 33, fig. 4, p. 37, fig. 6, p. 39, fig. 7; A. I. Meliukova, în *ASSSR*, fasc. D, 1—4, 1964, p. 65—68, pl. 21; cf. și P. Reinecke, în *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 3—4.

²⁶¹ J. R. Aspelin, *op. cit.*, vol. I, p. 58, nr. 218—228, p. 60, nr. 240—242 (în cimitirul de la Anańino există în două exemplare asemănătoare celor de la noi, cf. p. 108, nr. 412).

²⁶² S. V. Kiselev, în *MIA*, nr. 9, 1949, p. 141, pl. XXIV.

plarele provenite din Transilvania, ele prezintă și numeroase deosebiri: sînt mai dezvoltate ca formă, chiar ornamentate, de multe ori, în stil animalier. Singurul exemplar mai apropiat din punct de vedere tipologic este un topor de fier aflat în mormîntul nr. 93 al cimitirului de la Tli, din Caucazul de nord, datat în secolul VIII—VI î.e.n.²⁶³.

Pe baza celor constatate, pare, deci, a se contura un grup aparte de topoare de fier cu două brațe, dar cu un singur tăiș, care se întinde numai în Transilvania și în Cîmpia Tisei, respectiv în regiunea deluroasă a Ungariei de nord, cu toate că, fără îndoială, există un decalaj de timp între materialele arheologice scitice ale acestor două teritorii.

5. În cadrul cimitirului „scitic” de la Ciumbrud s-a găsit doar un singur *vîrf de lance* (vezi fig. 5/2), și anume: în mormîntul cu cenușa împrăștiată. El avea 387 mm lungime, 40 mm lățime maximă. Piesa avea o formă elegantă, asemănătoare frunzei de salcie, cu o nervură mediană. Fiind lenticulară în secțiune, aparține tipului mai vechi al acestor arme.

Apariția vîrfurilor de lance, de diferite tipuri, în complexe scitice, este un lucru destul de frecvent în Transilvania. Ajunge să amintim, ca analogii mai reprezentative, doar piesele din grupurile de morminte de la Murgești²⁶⁴, Gîmbaș²⁶⁵, Aiud²⁶⁶, Lopadea Nouă²⁶⁷, Jidvei²⁶⁸, Blaj²⁶⁹, Teiuș²⁷⁰, Frata²⁷¹ și Batoș²⁷². Vîrfuri de lance similare au fost descoperite și în cimitirele de incinerare tumulare de la Ferigele²⁷³ și Balta Verde²⁷⁴. Lăncile sînt reprezentate relativ slab în materialul arheologic provenit din Cîmpia Tisei și din Ungaria de nord. În cele 112 morminte dezvelite sistematic, doar în patru au fost găsite astfel de arme de fier²⁷⁵. În schimb, în mormîntul nr. 8 de la Szentes-„Vekerzûg” au ieșit la iveală două

²⁶³ B. V. Tehov, în *SA*, 1963/1, p. 169, fig. 5, nr. 1. Pentru cronologia acestor descoperiri, cf. A. A. Iessen, *К хронологии „больших кубанских курганов”*, în *SA*, XII, 1950, p. 157—200, mai ales tabelul sinoptic de pe pagina 199. Remarcăm aici că toporul de luptă este reprezentat pe „kamennaia baba” de la Sibioara (reg. Dobrogea) pe latura stîngă a personajului, împreună cu *akîna kes* (cf. A. D. Alexandrescu, în *SCIV*, IX/2, 1958, p. 292; XI/2, 1960, p. 384, fig. 1). Cf. încă N. G. Elaghina, *Скифские антропоморфные стелы Николаевского Музея*, în *SA*, 1959/2, p. 187 și urm.

²⁶⁴ K. Herepey, în *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 63.

²⁶⁵ M. Roska, în *ESA*, XI, 1937, p. 178 (din mormîntul nr. I săpat de I. Bodrogi. M. Roska este de părere că lancea e de factură celtică); idem, în *KözlCluj*, II, 1942, p. 224 pomeneste încă două exemplare.

²⁶⁶ K. Herepey, în *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 328.

²⁶⁷ M. Roska, în *KözlCluj*, II, 1942, p. 224.

²⁶⁸ P. Reinecke, în *ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 18.

²⁶⁹ M. Moga, în *Apulum*, I, 1939—1942, p. 77.

²⁷⁰ K. Horedt, în *Materiale*, I, 1953, p. 802, fig. 11, nr. 6 (din mormîntul nr. 6).

²⁷¹ N. Vlăsa, *Două noi morminte scitice din Transilvania*, în *OmD*, p. 551—552.

²⁷² Idem, în *OmD*, p. 553.

²⁷³ Al. Vulpe, în *Materiale*, V, 1959, p. 368; idem, *Ferigele*, p. 64—65, pl. XX.

²⁷⁴ D. Berciu, Eug. Comșa, în *Materiale*, II, 1956, p. 394—395. [La Gogoșu (*op. cit.*, p. 457) sînt prezente exemplare de un tip mai tirziu].

²⁷⁵ A. Bottyán, în *RégFüz*, 1, 1955, p. 47—48; M. Párducz, în *ActArchBp*, XVIII, 1966, pl. XI, nr. 7 (mormîntul nr. 3), pl. XVII, nr. 1 (mormîntul nr. 30), pl. XVII, nr. 2—3 (mormîntul nr. 74), pl. LXXII, nr. 6 (mormîntul nr. 460).

exemplare²⁷⁶. Alte piese sînt cunoscute din cimitirele de la Piliny, Nagylóc²⁷⁷, Künszentmárton-, Jaksor²⁷⁸.

Cu toate că lăncile, în general, sînt considerate „mai puțin caracteristice” culturii scitice, aceste arme nu lipsesc nici din descoperirile de pe teritoriul de sud al Uniunii Sovietice. Ele sînt prezente, în complexele arheologice din Podolia de vest²⁷⁹, din bazinul Niprului²⁸⁰, dar și din regiunea Kubanului, respectiv a Caucazului de nord²⁸¹. Lăncile, ca de altfel și securile erau folosite mai ales de populațiile din regiunile de silvo-stepă.

Studierea detaliată a armamentului scitic este deosebit de importantă nu numai pentru cunoașterea modului cum se ducea războiul, a culturii materiale și a structurii social-economice a sciților și a triburilor învecinate, dar și pentru datarea exactă a complexelor arheologice. Bazele armamentului scitic trebuie căutate în epoca tîrzie a bronzului. Primele tipuri de arme, care au servit drept prototip unor forme scitice arhaice, au apărut pe teritoriul de la nordul Mării Negre în a doua jumătate a secolului al VIII-lea, începutul secolului al VII-lea î.e.n. Armamentul scitic, cu trăsăturile sale caracteristice, s-a format abia la sfîrșitul secolului al VII-lea, fierul înlocuind definitiv bronzul în confecționarea uneltelor și armelor. Schimbările survenite în economie sînt însoțite de importante restructurări pe plan social: începuturile descompunerii orînduirii gentilice, apariția proprietății private, transformarea războiului în principală sursă de îmbogățire²⁸².

6. În legătură cu ascuțirea uneltelor și, mai ales, a armelor de fier apar în mormintele nederanjate anterior (nr. X, XI și XV), *cute* de șist nisipos (fig. 8/35) sau piatră de rîu, însă neperforate la un capăt pentru atîrnare

²⁷⁶ G. Csallány, M. Párducz, în *ArchÉrt*, ser. III, V—VI, 1944—1945, p. 89, 107, pl. XLVI, nr. 5; idem, în *ActaArchBp*, VI, 1955, pl. XIII, nr. 4, (mormîntul nr. 135).

²⁷⁷ P. Patay, în *FolArch*, VII, 1955, p. 67, pl. XV, nr. 1—3, p. 69, nr. 14, pl. XVI, nr. 9; p. 71 (cu bibliografie).

²⁷⁸ G. Csallány, M. Párducz, în *ArchÉrt*, ser. III, V—VI, 1944—1945, p. 87, 104.

²⁷⁹ T. Sulimirski, *op. cit.*, p. 111, pl. IV, nr. 2 b (din curganul nr. 5 de la Bratyszwów), pl. V, nr. 1 d (din curganul nr. 2 de la Bratyszwów), pl. IX, nr. 3—5 (din curganul nr. II de la Horodnica, pow. Kopyczyńce, cista nr. II/B de la Rakówkat, din curganul nr. I de la Iwachnowce).

²⁸⁰ Cf. între altele sinteza de A. I. Meliukova, în *ASSSR*, fasc. D, 1—4, 1964, p. 11—12, 35—45, pl. 2, nr. 1—4 (din perioada prescitică: de la Loevți, Butenki; Endja-Bulgaria de nord), perioada scitică: pl. 12, nr. 5—14 (de pe malul rîului Tașlık, curganele nr. 454, 489, 491 de la Makeievka, curganul nr. 406, de la Goriacevo, curganul nr. 8 de la Lihacevka, curganul Starșaia Moghila, curganul nr. 502 de la Brovarki, curganul nr. 400 de la Jurovka, curganul de la Kelermes etc. etc. pl. 13—14).

²⁸¹ Cf. de exemplu B. V. Tehov, în *SA*, 1963/1, p. 170—171, fig. 6, nr. 1 (din mormîntul nr. 68 al cimitirului de la Tli, datat în sec. VIII—VII î.e.n.); N. V. Anfimov, în *SA*, XI, 1949, p. 245, 251—252 (un exemplar din cimitirul de la st. Ust-Labinskaia); O. A. Artamonova-Poltavțeva, în *SA*, XIV, 1950, p. 49, fig. 20, nr. 1—2 (din mormintele nr. 17 și 3 de la Isti-su); E. I. Krupnov, în *SA*, 1958, p. 3, p. 103, fig. 7, nr. 1—3 (diferite tipuri din cimitirul de la Lugovo).

²⁸² A. I. Meliukova, în *ASSSR*, fasc. D, 1—4, 1964, p. 9—13, vezi și p. 79—80.

(poate pe curea) ca în alte părți. Astfel de pietre de ascuțit neperforate au mai fost aflate în cimitirele de la Tîrgu Mureș²⁸³, Gîmbaș²⁸⁴, Ferigele²⁸⁵. În tumulul II de la Balta Verde²⁸⁶ a fost găsită o cute, perforată la un capăt. Ascuțitoare de piatră se întîlnesc deseori și în mormintele din Cîmpia Tisei; ele au o formă lunguiață, fiind în cele mai multe cazuri perforate pentru atîrnare²⁸⁷. Plăci netede perforate pentru ascuțit se întîlnesc atît în curganele scitice ucrainene, cît și în cele de pe Kuban, pe partea superioară ele fiind acoperite uneori cu plăci subțiri de aur²⁸⁸. În 12 inhumări ale cimitirului de la st. Ust-Labinskaia s-au găsit pietricele de rîu, plăci plate de ascuțit, ceea ce, după părerea lui N. V. Anfimov²⁸⁹ este un semnalment caracteristic al inhumărilor timpurii. Astfel de cute se cunosc și din cimitirul de la Isti-su²⁹⁰, dar și mai departe, pînă în Siberia, de pildă în curganul de la Vavilovo (împrejurimile orașului Semipalatinsk²⁹¹), exemplarul găsit aici fiind și el perforat la capătul de sus.

7. Între uneltele de fiecare zi trebuie să amintim și *prîsnelele* conice, descoperite în mormintele nr. III și XIV ale cimitirului de la Ciumbrud; ele sînt de factură grosolană (fig. 9/1—2). Prezența lor în morminte arată existența unei industrii casnice. Peste tot, ele sînt aflate exclusiv în morminte de femei și au fost semnalate atît în cimitirele din Cîmpia Tisei²⁹², cît și în unele din așezările și cimitirele din bazinul Niprului²⁹³ și din regiunea Kubanului (st. Kostromskaia), respectiv a Caucazului de nord²⁹⁴. În schimb, ele lipsesc din cimitirele de la Balta Verde și Gogoșu, la fel ca și din cele din Podolia de vest.

ȘT. FERENCZI

²⁸³ I. Kovács, în *DoljCluj*, VI, 1915, p. 258, 259.

²⁸⁴ M. Roska, în *ESA*, XI, 1937, p. 176.

²⁸⁵ Al. Vulpe, în *Materiale*, VII, [1961], p. 221; idem, *Ferigele*, p. 74, pl. XXVI, nr. 14—15.

²⁸⁶ D. Berciu, Eug. Comșa, în *Materiale*, II, 1956, p. 395, fig. 53, nr. 1.

²⁸⁷ A. Bottyán, în *RégFüz*, 1, 1955, p. 50, pl. XI, nr. 16; pl. XXXIII, nr. 1. pl. XXXIV, nr. 11, p. 15—16.

²⁸⁸ M. Ebert, în *RLV*, vol. XIII, 1929, pl. 32 B/b; cf. și T. Sulimirski, *op. cit.*, p. 111—112, pl. V, nr. 1 e-f.

²⁸⁹ În *SA*, XI, 1949, p. 251, p. 253.

²⁹⁰ O. A. Artamonova-Poltavțeva, în *SA*, XIV, 1950, p. 48, fig. 19, nr. 12 (din mormîntul nr. 18).

²⁹¹ S. V. Kiselev, *Алтай в скифские время*, în *VDI*, 1947/2, p. 168, fig. 8, nr. 16.

²⁹² A. Bottyán, în *RégFüz*, 1, 1955, p. 53, pl. III, nr. 25, pl. V, nr. 13—14; pl. VI, nr. 2, 6, 17 etc.

²⁹³ E. O. Petrovska, în *Arheologhiia-Kiev*, XVI, 1964, p. 177. În cele mai multe cazuri sînt mai frumoase decît ale noastre, frumos ornamentate.

²⁹⁴ E. I. Krupnov, *Северокавказская археологическая экспедиция*, în *KS*, XVII, 1947, p. 103, fig. 44, nr. 30 (din cimitirul de la st. Nesterovskaia); N. V. Anfimov, în *SA*, XI, 1949, p. 251, 253, fig. 7, nr. 6, p. 254 (din cimitirul și așezarea de la st. Ust-Labinskaia, și exemplarele provenite de aici fiind ornamentate).

DER „SKYTHISCHE“ FRIEDHOF VON CIUMBRUD

3. Teil

Grabbeigaben

(Zusammenfassung)

Die Grabbeigaben können in mehrere Gruppen eingeteilt werden: Gegenstände aus gebranntem Ton, aus Metall (Eisen, Bronze) und aus Bein. Ausserdem müssen noch die Knochenreste der rituellen Fleischopfer, sowie die Muschelschalen, Schneckenhäuser und Realgarstückchen erwähnt werden. Im 3. Teil der vorliegenden Arbeit behandelt der Verfasser das Problem der Keramik, der Werkzeuge und Waffen.

Die Keramik stellt das häufigste Element der Grabbeigaben aus dem Friedhof von Ciumbrud dar. Sie gehört der primitiven Art an; sie ist porös, häufig brüchig, ausschliesslich handgearbeitet, ungleichmässig, meist sehr schlecht gebrannt und von rötlicher, gelblichbrauner oder grauer Farbe verschiedener Tönung bis zu schwarz. Der Ton ist grob gemengt und sogar mit zerstampften Scherben durchsetzt. Die kleineren Gefässe scheinen besser gearbeitet und gleichmässiger gebrannt zu sein, obzwar im Falle der konischen Tassen mit überhöhtem Henkel diese „Regel“ nicht immer zutrifft.

Zu besserer Übersicht teilt der Verfasser die Gefässe in sechs Gruppen ein, von denen er die ersten vier als die wichtigsten ansieht, da sie für die Grabinventare dieses Zeitabschnitts spezifisch sind.

1. Grosse kegelstumpfförmige Gefässe (Abb. 11/5; 14/4,5; 12). 2. Grosse birnenförmige Gefässe (Abb. 11/7). 3. Kegelstumpfförmige Tassen mit überhöhtem Henkel. 4. Schüsseln. 5. Einfache Töpfe (doppelkonische Töpfchen, zylindrische oder fassförmige Gefässe (Abb. 14/1; 11/1—2). 6. Flache Schüsseln mit ausladendem Rand.

Die reichen und mannigfaltigen Gefässfunde sind bis in die kleinsten Einheiten noch hallstattzeitlich. Die vergleichende Untersuchung der Keramik aus den „skythischen“ Friedhöfen Siebenbürgens ergibt ihre verhältnismässige Gleichartigkeit mit primitiven, archaischen Merkmalen. Trotz der grossen Ähnlichkeit der Gefässtypen aus drei grossen Gebieten (Kuban, Ukraine, Siebenbürgen), hat die Keramik der siebenbürgischen „skythischen“ Friedhöfe lokale Eigenheiten, die sich weder in der nordkaukasischen, noch in der ukrainischen Tonware wiederholen.

Das Vorhandensein einer typologisch verhältnismässig gleichartigen Keramik auf einem grossen Gebiet, von Transkaukasien bis Mitteleuropa, setzt nicht unbedingt eine Gruppe verwandter Stämme voraus.

Werkzeuge und Waffen. Im „skythischen“ Friedhof von Ciumbrud wurden folgende Bronze- und Eisengegenstände gefunden: 1. *Eisenmesser* mit nach innen gebogener Klinge (Abb. 8/36). 2. *Pfeilspitzen*. Verschiedene Typen von Bronzepfeilspitzen (zweikantige, in Form eines Weidenblattes, unsymmetrische und symmetrische, mit „Dorn“ (Abb. 8/19—20); dreikantige, pyramidenförmig oder mit konkaven Fläschen und sichtbar vorstehenden, gutgeschliffenen Kanten (Abb. 8/21—22, 23, 26, 28—29, die letzteren gleichfalls mit Dorn, von archaischem und „klassischem“ Typus), vierkantige Pfeilspitzen aus Knochen und sehr selten aus Eisen unterstreichen den archaischen Aspekt der skythischen Funde von Ciumbrud und aus Siebenbürgen. 3. Der *Akinakes* aus dem Grab Nr. II von Ciumbrud (Abb. 7) findet genaue

Entsprechungen im Rahmen der skythischen materiellen Kultur aus Siebenbürgen oder von anderwärts und ist in das 6.-5. Jh.v.u.Z. anzusetzen. 4. Zwei eiserne *Streitärte* in Form von Spitzhauen mit einer Schneide gehören zu der Gruppe von Waffen, die nur in Siebenbürgen und der Theisesebene, bzw. im Hügelland Nordungarns verbreitet sind. 5. Eine *Lanzenspitze*. 6. *Schleifsteine* aus sandigem Schiefer (Abb. 8/36) oder Flusstein dienten zum Schärfen der Werkzeuge und besonders der Eisenwaffen; sie sind aber nicht — wie anderwärts — zum Aufhängen an einem Ende durchlocht. 7. Die kegelförmigen *Spinnwirtel* müssen unter der Geräten des täglichen Gebrauchs erwähnt werden. Sie sind plump ausgeführt (Abb. 9/1—2). Ihr Vorhandensein in Gräbern deutet auf das Bestehen einer Hausindustrie hin. Überall finden sie sich nur in Frauengräbern.

Analogien für die Grabinventare aus Ciumbrud finden sich auf einem weiten Gebiet, die nächsten Beziehungen weisen aber Funde vom Mittellauf des Dnjepr auf.